

Creatief en flexibel op zoek naar een eigen identiteit

Moslimmeiden op het vmbo

Masterthese over de identiteitsvorming van allochtone pubermeiden met een islamitische achtergrond op het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs in Zwolle

Renee Pees 1463411

Master Godsdienstwetenschap: Religie in de moderne wereld

Eerste begeleidster: Kim Knibbe

Tweede begeleidster: Marjo Buitelaar

Voorwoord

Voor mijn master 'Religie in de moderne wereld' heb ik een tweetal vakken gevolgd: 'Islam, antropologische perspectieven' en 'Migratie, cultuur en identiteit'. De boeken en artikelen die ik voor deze vakken heb gelezen hebben mij enorm geïnspireerd voor mijn onderwerpkeuze van mijn masterthese. Ik heb behoorlijk geworsteld met abstracte begrippen zoals identiteit en cultuur en met de (kunstmatige) op- en indeling van mijn onderzoeksmateriaal tot hoofdstukken en thema's, maar nooit spijt gehad van mijn keuze. In tegendeel, tijdens het schrijfproces had ik moeite om nieuwe boeken, artikelen en krantenberichten over de puberteit, het vmbo, allochtone jongeren, moslimmeiden, et cetera, te laten liggen. Afbakening is niet mijn sterkste kant. Terugkijkend op een enorm leerzame periode kan ik volmondig zeggen dat ik hoop dat ik in de toekomst mij verder met deze onderwerpen mag bezighouden, want ik ben het nog lang niet zat!

Voor het tot stand komen van deze masterthese wil ik een aantal mensen hartelijk bedanken. Allereerst wil ik de meiden uit dit onderzoek bedanken voor hun openhartigheid en bereidwilligheid om deel te nemen aan dit onderzoek. Zonder hen was dit onderzoek er niet geweest!

Veel dank komt ook mijn scriptiebegeleider, Kim Knibbe, toe voor alle begeleiding tijdens het onderzoeks- en schrijfproces. De op gegeven moment bijna wekelijkse gestelde deadlines (soms een dagje te laat gehaald) en gesprekken zorgden ervoor dat de vaart erin bleef en mijn aandacht niet verslaptte. Na zo'n gesprek kon ik er weer tegenaan. Daarnaast wil ik ook mijn tweede begeleider, Marjo Buitelaar, hartelijk bedanken voor alle feedback en het advies in de begin- en eindfase van het schrijven. Het heeft mij enorm op weg geholpen.

Zonder mijn moeder had ik nooit op zo'n vrije manier toegang gehad tot mijn onderzoeksgroep. Dankzij haar meedenken en inzet is deze scriptie mede tot stand gekomen. Mijn dank is groot. Ik wil haar en mijn vader erg bedanken voor alle steun. Hun begrip, vertrouwen en geduld waren eindeloos. Daarnaast wil ik mijn oma bedanken bij wie ik altijd mijn verhaal kwijt kon en bij terecht kon.

Vele uren heb ik doorgebracht in de 'cellen' met mijn samengestelde Facebook-studiegroepje. In hetzelfde schuitje zitten en het delen van ervaringen zorgden ervoor dat de moed niet (teveel) in mijn schoenen zakte. Bedankt hiervoor!

Als laatste wil ik mijn lieve vriend Hans bedanken voor zijn steun, afleiding, All I Want For Christmas cd, voor het aanhoren van mijn scriptiefrustraties en voor de daaropvolgende knuffels.

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	2
<i>Inhoudsopgave</i>	4
1. Inleiding	6
1.1 Moslims	6
1.1.1 VMBO	8
1.2 Deze scriptie	9
1.3 Identiteit	10
1.4 De interviews	13
1.5 Ten slotte	14
2 De levensfase	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Puberteit	15
2.2.1 Leeftijdsgenoten	17
2.2.2 School	18
2.3 Context	19
2.3.1 Ambities	19
2.3.2 Steun ouders	22
2.3.3 Vrijetijd(sbesteding)	24
2.3.4 Vriendengroep	26
2.3.5 Vriendschap	27
2.4 Tot besluit	30
3 Het land van mijn ouders en de thuiscultuur	32
3.1 Inleiding	32
3.2 Etnische identiteit	33
3.3 Migratie	34
3.3.1 Band met het land van herkomst	35
3.3.2 Zelfdefinitie	38

3.4	Culturen	40
3.4.1	Omgang met ouders	42
3.4.2	Onderhandelingsruimte(n)	43
3.4.3	Gedragsregels	45
3.4.4	Verschil vader en moeder	47
3.5	Tot besluit	48
4	Mijn islamitische cultuur	50
4.1	Inleiding	50
4.2	Religieuze identiteit	52
4.2.1	Moslim-zijn	53
4.2.2	Eigen keuze	56
4.2.3	Culturele hoedsters	59
4.2.4	Roddel	61
4.2.5	Huwelijkspartner	62
4.2.6	Discriminatie	64
4.3	Tot besluit	65
5	Conclusie	67
5.1	Inleiding	67
5.2	Uitkomsten	67
	<i>Literatuurlijst</i>	71
	<i>Websites</i>	76
	<i>Bijlagen</i>	77
	<i>Eerste interviewschema</i>	78
	<i>Tweede interviewschema</i>	80

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Moslims

Nou meneer Verhagen, en met u ook Geert Wilders, en al die mensen die achter u staan: Ik ben een Nederlander, ik ben heel trots op mijn Marokkaanse bloed. Ik ben een moslim, en ik sta hier met een fokking Gouden Kalf in mijn hand!

De toespraak van Nasrdin Dchar bij de uitreiking van de Gouden Kalveren 2011 ontroerde veel mensen. De tweeëndertigjarige acteur won een Gouden Kalf voor zijn hoofdrol in de film *Rabat*. In zijn emotionele speech verwijst Dchar naar de angst voor buitenlanders en moslims, waarmee Nederlanders worden 'geïnjecteerd'. Hij spreekt christelijke politici aan, zoals vicepremier Maxime Verhagen van het CDA, op hun misplaatste begrip voor die angst.

Op het podium zet Dchar zichzelf neer als een individu, met verschillende deelidentiteiten: als 'een trotse Nederlandse moslim met Marokkaans bloed'. Het is een reactie op de manier waarop islamitische Nederlanders door sommigen op één grote 'moslimhoop' worden gegooid, ongeacht hun herkomst.¹ Dchar weigert zichzelf te laten beschouwen als onderdeel van een specifieke groep waar autochtone Nederlanders bang voor zijn of worden gemaakt. Zijn Kalf draagt hij dan ook op aan de overwinning van die angsten.

De rede van Dchar staat symbool voor een zorgwekkende ontwikkeling in de Nederlandse samenleving. Sinds gebeurtenissen zoals de Rushdie affaire ('islamitische' aanval op het principe van vrije meningsuiting) en 9/11 hebben islamitische migranten en hun nakomelingen te maken met een eenzijdige en negatieve beeldvorming. De moord op Theo van Gogh in 2004 heeft deze houding in Nederland alleen maar versterkt. De aanwezigheid van moslimgemeenschappen en islamitische tradities zorgen bij een aantal autochtone Nederlanders voor angst. In hun ogen verbindt de islam moslims met waarden die niet stroken met die van 'hun seculiere Nederland' en de volgens hen joods-christelijke achtergrond van Nederland.²

¹ Martijn de Koning, *Zoeken naar een 'zuivere islam'. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims* (Amsterdam 2008) 20. Marjo Buitelaar, *Islam en het dagelijks leven* (Amsterdam-Antwerpen 2006) 11.

² Talal Asad, 'Muslims as a "Religious Minority" in Europe', in: T. Asad, *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity* (Stanford 2003) 159-180, aldaar 160. Edien Bartels, *Antropologische dilemma's en onderzoek naar de islam* http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/Talmalezing%202008%20Bartels_tcm30-56361.pdf, 17 januari 2012, 1-26, aldaar 3.

Deze gedachte komt tot uiting in een geïslamiseerd integratiedebat, waarin onderwerpen zoals de scheiding tussen kerk en staat, geweld en de positie van vrouwen domineren. Islamitische vrouwen fungeren hierin als een soort pion op een bordspel. Ze worden gebruikt in een veel bredere politieke discussie over de verhouding tussen het westen en de islam.³ Dit komt tot uiting in het hoofddoekjesdebat. Moslima's kunnen zeggen wat ze willen (hun keuzevrijheid benadrukken), sommige Nederlanders zijn en blijven van mening dat het dragen van een hoofddoek symbool staat voor een onderdrukte en minderwaardige positie van de vrouw binnen de islam. Hierdoor zou het islamitische geloof volgens hen niet passen binnen het geëmancipeerde Nederland: 'Het Nederland' zoals zij dat kennen.

Populaire onderwerpen in de media en politiek zijn het 'integratieprobleem', de 'mislukte multiculturele samenleving' en de terugkeer naar authenticiteit: de 'Nederlandse identiteit' en oer-Hollandse normen en waarden. Er wordt gesproken over een spagaat waarin niet-westerse migranten en hun nakomelingen zouden leven: tussen de Nederlandse en islamitische cultuur. Het zou leiden tot gevoelens van ontworteling en vervreemding, met name bij de jongere generatie. Problemen in islamitische migrantengezinnen (verstoorde hiërarchie) of problemen in de ontwikkeling van allochtone kinderen (achterstand op school, gedragsproblemen en delinquentie) krijgen van journalisten, politici en onderzoekers alle aandacht.⁴ Zo stelt antropologe Roanne van Voorst:

Migrantjongeren hebben het, in vergelijking met autochtone leeftijdsgenoten, zwaarder op school, hun gedrag wordt vaker als negatief bestempeld, ze voelen zich in toenemende mate niet geaccepteerd door de autochtone Nederlanders, en velen verlangen soms hevig terug naar het land waar zij of hun ouders opgroeiden.⁵

Jongeren uit met name niet-westerse islamitische migrantengezinnen worden op verschillende manieren, vanuit de media, de politiek, op straat, op school, et cetera geconfronteerd met een negatieve beeldvorming over hun geloof of afkomst.

³ Marjo Buitelaar, *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters* (Amsterdam 2009) 16.

⁴ Maja Deković en Trees Pels 'Opvoeding in vijf etnische groepen in Nederland' in: Trees Pels en Wilma Vollebergh (red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (Amsterdam 2006) 33-46, aldaar 34.

⁵ Roanne van Voorst, *Jullie zijn anders als ons. Jong en allochtoon in Nederland* (Amsterdam 2010), 27.

1.1.1 VMBO

Het grootste deel van de niet-westerse allochtone jongeren zit op het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo): in het schooljaar 2010-2011 meer dan vijftig procent.⁶ Het vmbo wordt soms benaderd alsof het een schrikbeeld is; als onderwijs voor de verliezers van de kenniseconomie en als 'het afvoerputje van het Nederlandse onderwijs'.⁷ De onderwijssoort staat regelmatig in de belangstelling van het maatschappelijk debat, vaak ten gevolge van nieuwsfeiten die zelden of nooit een positieve boodschap inhouden. De media spelen een grote rol bij de beeldvorming van het vmbo. Onderzoek in 2006 naar de berichtgeving over het vmbo in Nederlandse dagbladen leverde een veelheid aan kwesties aan: 'kritiek op het beleid, reportages over onveiligheid op school, over de moeilijkheden bij het lesgeven en over de specifieke problemen van de kinderen van immigranten.'⁸ Vmbo-leerlingen werden in de kranten als de 'slechtste' en 'meest problematische' leerlingen van hun leeftijdsgroep afgeschilderd. Het onderzoek toont aan dat journalisten nogal selectief te werk waren gegaan. Ze brachten vooral jongens in de grote steden in beeld en dan voornamelijk jongens uit migrantengezinnen.

Het vmbo wordt gestigmatiseerd als het onderwijstype waar geweld en andere gedragsproblemen aan de orde van de dag zijn. Dit eenzijdige en negatieve beeld dat er in de media en de Nederlandse samenleving bestaat van het vmbo klopt niet. Gelukkig zijn er ook studies naar laagopgeleide leerlingen gedaan waaruit een genuanceerder beeld naar voren komt: Een onderzoek uitgevoerd in de periode 2008-2009 naar de statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezet onderwijs laat zien dat vmbo-leerlingen niet zo veel anders zijn dan havo- en vwo-leerlingen.⁹ Het stigma dat het vmbo met zich meedraagt lijkt daarmee onterecht. Uit het onderzoek blijkt zelfs dat vmbo-leerlingen zich het beste in anderen kunnen verplaatsen. De onderzoekster, sociologe Lenie van den Bulk, pleit er dan ook voor om eens te praten over wat vmbo-leerlingen meer hebben dan havo- of vwo-leerlingen, in plaats van wat ze minder hebben.¹⁰

Zowel in de media, politiek en wetenschap is er veel geschreven en gepraat over de moeilijkheden met 'problematische' allochtone jongens en het islamitische geloof. Onderzoek naar moslimmeisjes op het vmbo met wie het 'gewoon goed' gaat, is relatief schaars. Ik heb

⁶ Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Voortgezet onderwijs; deelname leerlingen naar onderwijssoort' www.cbs.nl 12 april 2012.

⁷ Rineke van Daalen, *Het vmbo als stigma. Lessen, leerlingen en gestrande idealen* (Amsterdam-Antwerpen 2010) 8.

⁸ Van Daalen, *Het vmbo als stigma*, 10.

⁹ Lenie van den Bulk, *Later kan ik altijd nog worden wat ik wil. Statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezet onderwijs* (Antwerpen-Apeldoorn 2011).

¹⁰ Van den Bulk, *Later kan ik*, 141.

ervoor gekozen om deze pubermeiden een stem te geven, zodat er een breder, realistischer en wellicht positiever beeld ontstaat van de leef- en belevingswereld van islamitische leerlingen op het vmbo.

1.2 Deze scriptie

In dit onderzoek staat de identiteitsvorming van allochtone tienermeiden met een islamitische achtergrond centraal. Mijn informanten zitten allemaal in de vierde klas (examenjaar) van het voortgezet middelbaar onderwijs (vmbo) op een middelbare school in Zwolle. Ze zijn zestien of zeventien jaar oud en kinderen van niet-westerse immigranten; hun ouders zijn geboren in Turkije (vijf meiden), Afghanistan (één meisje) of Irak (één meisje). De zeven pubermeiden komen zelf aan het woord over verschillende thema's die in hun leeftijdsfase belangrijk zijn. Er komen dus geen professionals of specialisten aan het woord. Het onderzoek is gebaseerd op wat de jonge meiden zelf vertellen.¹¹

In deze scriptie stel ik de volgende hoofdvraag: Hoe construeren en beleven zestien- en zeventienjarige, laagopgeleide meiden met een islamitische achtergrond uit de omgeving Zwolle hun sociale identiteit in de Nederlandse samenleving? Hieruit construeer ik de volgende deelvragen:

- Hoe construeren en beleven mijn informanten hun primaire deelidentiteiten: gender, etniciteit en religie?
- Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten passend bij de levensfase en hun positie: puber, leerling, dochter en vriendin?

In dit onderzoek gaat het om het achterhalen van subjectieve gegevens: de beleving van mensen in die specifieke situatie, in het kader van hun werkelijkheid. Het verhaal wordt hier gepresenteerd zoals dat in dit onderzoek door de informanten aan mij is verteld. Het gaat hier om een visie op en constructie van de werkelijkheid, waarbij sociale wenselijkheid van invloed geweest kan zijn op datgene wat is verteld. De kans is aanwezig dat mijn informanten zich op een positieve manier willen presenteren.¹² De vraag naar 'de waarheid' is hier niet relevant. Ik zoek niet naar een neutrale weergave van de werkelijkheid. Belevingen, meningen en interpretaties zijn van belang, waarbij ik zoek naar patronen en relaties, overeenkomsten en verschillen, contradicties en ambivalenties. De uitkomsten van mijn kleine, kwalitatieve onderzoek vergelijk ik met verschillende groter opgezette empirische onderzoeken. Zo wordt

¹¹ De namen van mijn informanten zijn om privacy redenen gefingeerd.

¹² Susan Ketner, *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond: Exploratie bindingen en identiteitstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst* (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 2008) 58-59.

er een beeld geschetst van het dagelijks leven van laagopgeleide moslimmeiden in Nederland en ontstaat inzicht in de uitdagingen waarmee zij te maken krijgen tijdens de puberteit.

1.3 Identiteit

Het centrale onderzoeksthema van deze masterthese is identiteitsvorming. Identiteit wordt door mensen zelf vaak ervaren als iets dat je 'hebt', als iets dieps van binnen met een consistente en continue kern.¹³ In de wetenschap wordt op een andere manier naar identiteit gekeken. Identiteit wordt niet beschouwd als een vaststaande entiteit, maar als contextafhankelijk en relationeel. Het komt tot stand in relatie met anderen. Er is sprake van een voortdurende wisselwerking tussen zelfbeschrijving en toeschrijving door anderen en deze komen dan ook niet altijd overeen. 'Identiteitsontwikkeling is een aanhoudend proces van jezelf plaatsen, en door anderen geplaatst worden in sociale verhoudingen', aldus islamkenner en cultureel-antropologe Marjo Buitelaar.¹⁴ Identiteit 'heb' je dus niet, zij is veranderlijk, tijd- en plaatsgebonden, meervoudig en ingebed in verschillende culturele en historische praktijken. In de levensloopspsychologie wordt identiteit ook wel beschouwd als 'never ending story': 'werk in uitvoering'.¹⁵ Vanwege dit dynamische, relationele en procesmatige karakter van identiteit(sontwikkeling) wordt er vaak gesproken van 'identificatie'.¹⁶

In de wetenschap wordt onderscheid gemaakt tussen persoonlijke en sociale identiteit. Persoonlijke identiteit verwijst naar het zelfbeeld van mensen waarin kenmerken die hen uniek maken ten opzichte van anderen centraal staan. Sociale identiteit verwijst naar wat we met anderen delen op basis van specifieke kenmerken zoals leeftijd, klasse of religie. 'Er wordt mee aangegeven wat iemand sociaal gezien is, niets meer en niets minder', aldus sociaalpsycholoog en antropoloog Maykel Verkuyten.¹⁷

Mensen zijn 'lid' van meerdere sociale categorieën en groepen en beschikken dan ook over meerdere sociale identiteiten. Sociale identiteiten zijn dan ook altijd 'onder andere' identiteiten: deelidentiteiten.¹⁸ De verschillende dimensies van sociale identiteit zijn in de

¹³ Monique Volman, 'Inleiding. Identiteitsontwikkeling in de school' in: Monique Volman (red.) *"Bij school denk ik: het gaat gewoon om mij."* *Identiteitsontwikkeling in de school* (Arnhem en Nijmegen 2005) 5-12, aldaar 6. De Koning, *Zoektocht naar*, 26-27.

¹⁴ Buitelaar, *Van huis uit Marokkaans*, 27.

¹⁵ Ina ter Avest, 'Identiteit in zicht: inzicht in eigen identiteit. De kinder-ZKM als instrument in het proces van het diagnosticeren en stimuleren van ontwikkeling van identiteit' in: Monique Volman (red.) *"Bij school denk ik: het gaat gewoon om mij."* *Identiteitsontwikkeling in de school* (Arnhem en Nijmegen 2005) 73-88, aldaar 74.

¹⁶ WRR, *Identificatie met Nederland* (Amsterdam 2007) 14.

¹⁷ Maykel Verkuyten, *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen* (Amsterdam 1999) 24.

¹⁸ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 28.

praktijk niet van elkaar te scheiden. Antropoloog Dale Eickelman benadrukt dan ook dat mensen geen mozaïek zijn:

Sex and gender roles, ethnicity, kinship, and the like are all simultaneous components of social identity and cannot be analyzed independently of more general underlying assumptions. In practice, they often go together. Second, such identities must be analyzed in the specific historical contexts in which they are maintained, transformed, and reproduced, and not as parts of an ahistorical mosaic.¹⁹

Identiteit is dus geen optelsom van losstaande onderdelen. De verschillende deelidentificaties zijn sterk vervlochten.

Door sociale categorisatie is men onderdeel van, gebonden aan en verbonden met anderen.²⁰ De nadruk ligt op de overeenkomsten, wat wordt gedeeld, waarmee automatisch ook onderscheid wordt gemaakt tussen een 'wij' en een 'zij'. Het zijn van een Afghaan geeft tegelijkertijd aan dat hij geen Turk is. Sociale identiteit is dan ook per definitie differentiërend en krijgt pas relevantie in contact met anderen.²¹

Sociale identiteiten zijn openbaar en worden maatschappelijk vastgesteld. De kenmerken op grond waarvan iemand zichzelf indeelt bij een groep moeten sociaal betekenisvol zijn. De sociale realiteit staat voorop.²² Dit staat los van de gevoelens van de persoon zelf. Iemand kan zichzelf totaal niet verbonden voelen met zijn of haar etnische achtergrond, maar zo wel benaderd worden. Ook al kun je psychologisch gezien je etnische identiteit negeren, sociaal gezien kan dit lastig of zelfs niet mogelijk zijn.

'Identiteit als sociaal gegeven – wie en wat men nu eenmaal is – moet dus niet verward worden met identiteitsbesef of -gevoel.'²³ Bij identiteitsbesef is er sprake van een subjectief gegeven en ligt de nadruk op persoonlijke verwerking en interpretatie. Hoe beleeft iemand zijn of haar deelidentiteiten? Het belang dat iemand aan bepaalde groepslidmaatschappen hecht, de gevoelens die het oproept, de inhoudelijke bepaling en invulling zijn van belang voor de identificatie met de groep.

Onderzoek heeft aangetoond dat de binding met een groep één van de meeste fundamentele behoeften van de mens lijkt te zijn. Het heeft een positieve invloed op iemands

¹⁹ Dale F. Eickelman, *The Middle East and Central Asia. An Anthropological Approach* (New Jersey 2002) 211.

²⁰ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 23.

²¹ Ibidem, 24.

²² Maykel Verkuyten, *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij* (Amsterdam 2010) 30.

²³ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 38.

gezondheid en welzijn.²⁴ Sociale identiteiten komen tegemoet aan drie psychologische behoeftes van de mens: de behoefte aan organisatie en betekenisgeving, de behoefte aan sociale waardering en de bindingsbehoefte.²⁵ Deze behoeften zijn verbonden aan een cognitief en affectief aspect die worden onderscheiden in het identificatieproces, namelijk zelfcategorisatie en zelfidentificatie.²⁶ 'Identificatie met', het zichzelf categoriseren en definiëren als lid van een groepering, sluit bij de eerstgenoemde menselijke behoefte aan. 'Identificatie als', het emotioneel verbonden voelen en de vereenzelviging met een groepering, sluit bij de laatste twee behoeftes aan. Iemand kan zichzelf dus indelen bij een etnische groep, maar zich hier totaal niet verbonden mee voelen.

Deelidentificaties op zich en de hoeveelheid ervan, zijn van diverse factoren afhankelijk: uit welke samenleving je komt en leeft, uit welke cultuur je komt en leeft, en in welke levensfase je je bevindt.²⁷ Gender is voor de meest mensen een erg bepalende deelidentiteit, omdat het man- of vrouw-zijn een kerngegeven uitmaakt van wie of wat iemand is. Doordat deze deelidentiteit een lichamelijk component kent, heeft het consequenties op vrijwel alle levensterreinen en wordt het op zeer jonge leeftijd aangeleerd.²⁸ Andere primaire deelidentiteiten zijn etniciteit en religie. Deze zijn vaak ook in alle contexten aanwezig en worden door de sociale omgeving (zoals door ouders) van jongs af aan aangeleerd.²⁹

In deze scriptie ligt de nadruk op de zelfbeschrijving van mijn informanten, hun sociale identiteit, deelidentificaties en identiteitsbesef. Mijn informanten moeten net als hun autochtone leeftijdsgenoten een eigen identiteit ontwikkelen. Daarbij hebben zij te maken met meerdere deelidentiteiten en daaraan verbonden culturele repertoires.³⁰ De nadruk in deze scriptie ligt op de wijze waarop de jonge meiden omgaan met verschillende deelidentiteiten en culturele repertoires waarin zij participeren.

²⁴ R.F. Baumeister en M.R. Leary, 'The need to belong: desire for interpersonal attachments as the fundamental human motivation', in: *Psychology Bulletin*, 117 (3) (z.p. 1995) 497-529, aldaar 497.

²⁵ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 41.

²⁶ *Ibidem*, 55.

²⁷ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 28.

²⁸ *Ibidem*, 31-32.

²⁹ De Koning, *Zoektocht naar*, 157.

³⁰ Ik gebruik 'repertoires' om aan te geven dat mensen creatief omgaan met regels, grenzen, et cetera: er zijn veel mogelijkheden. 'Een repertoire heeft een min of meer systematische vorm, maar wordt niet altijd (volledig) geactiveerd', aldus De Koning, *Zoeken naar*, 39.

1.4 De interviews

Ineke Dedden, mijn moeder en docent Nederlands en Maatschappijleer en zorgcoördinator op een VMBO school in Zwolle, is mijn gatekeeper geweest. Zij benaderde de zeven meisjes individueel en vroeg hen om deel te nemen aan mijn onderzoek, waarmee zij allemaal instemden. Ineke maakte de afspraken met de informanten en zorgde dat zij er op tijd waren. Het eerste interview duurde maximaal een uur, het tweede interview maximaal een half uur.

Bij het eerste interview heb ik het kwalitatieve interviewschema van Godsdienstwetenschapper Susan Ketner gebruikt.³¹ Dit schema is opgedeeld in zes domeinen die relevant zijn voor de bestudering van de identiteitsvormingsprocessen van pubers: etniciteit, levensbeschouwing, gender, ouders, educatie en vriendschap.³² Per domein stelde ik vijf tot zeven open vragen. Tijdens het tweede interview heb ik vragen gesteld over internetgebruik, muzieksmaak en idolen.³³ Naar aanleiding van eerste interview heb ik sommige informanten ook nog een paar gerichte vragen gesteld.

Aan het begin van het interview benadrukte ik mijn rol als studente: 'Ik zit hier niet als leraar, ik ben zelf eigenlijk ook nog een scholier, dus als ik een vraag niet duidelijk stel, moet je dat gewoon zeggen, daar kan ik ook weer van leren.' Op deze manier probeerde ik, vanuit mijn positie als onderzoekster, de afstand te overbruggen. Daarnaast heb ik op mijn kleding gelet, door mij niet te 'ouwelijk' en formeel te kleden.³⁴ De sfeer tijdens de interviews was meestal zeer ontspannen, gemoedelijk en hartelijk.

Tijdens het interview is gebleken dat sommige vragen uit het interviewschema van Ketner niet altijd even duidelijk waren voor mijn informanten of dat men er geen antwoord op wist te geven. Een aantal vragen waren iets te abstract gesteld, zoals: 'Hoe zou je jezelf omschrijven?' of 'Hoe is het om Turk te zijn in Nederland?' Sommige informanten hadden moeite om iets onder woorden te brengen, een verschijnsel dat andere adolescentonderzoekers ook beschrijven.³⁵ Dit zou kunnen liggen aan het opleidingsniveau, de leeftijd, het hebben van minder zelfvertrouwen en zelfbewustzijn, of een combinatie van deze factoren.³⁶ Bij pubers zijn ideeën over hun toekomst doorgaans minder uitgekristalliseerd dan bij jongvolwassenen.

Ik heb dit proberen op te lossen door mijn informanten allereerst de tijd en rust te geven om na te denken. Vervolgens benadrukte ik dat er geen foute antwoorden waren. Als

³¹ Zie bijlage. Uit: Ketner, *Marokkaanse wortels*, 172-173.

³² De domeinen zijn een variant van de Groningen Identity Development Scale (GIDS), ontwikkeld door psycholoog H.A. Bosma. Zie bijlage voor (aangepast) interviewschema.

³³ Zie bijlage.

³⁴ Geen jasje o.i.d., maar spijkerbroek met T-shirtje.

³⁵ Vmbo-leerlingen van onderzoekster Lenie van den Bulk hadden zichtbaar moeite met het beantwoorden van de vragen 'Wie ben je en wat kun je?' (zie: *Later kan ik*, 133).

³⁶ Bulk, *Later kan ik*, 121.

laatste optie herformuleerde ik de vraag of gaf in het uiterste geval voorbeelden. Bijvoorbeeld bij de vraag naar de omschrijving van jezelf: 'Zie je jezelf als Irakees, of als Nederlandse, of als moslim?' Dit laatste had uiteraard niet mijn voorkeur, aangezien ik mijn informanten niet wilde beïnvloeden. Het was echt een noodoplossing.

Daarnaast verschilde de uitgebreidheid van de antwoorden per informant enorm. Ik heb wel geprobeerd om alle informanten evenveel aandacht te geven in mijn scriptie. Ten behoeve van de leesbaarheid heb ik stopwoordjes zoals: 'zeg maar', 'weet je wel', 'ja', 'dat soort dingen', 'gewoon' uit de citaten gefilterd en sommige zinnen in grammaticaal opzicht verbeterd.

1.5 Ten slotte

Zoals in de vorige paragraaf al aan bod kwam, zijn de deelidentiteiten van een persoon in de praktijk met elkaar verbonden en verweven. Hoewel ik verschillende deelidentiteiten heb losgekoppeld en per hoofdstuk behandel, betekent dit niet dat andere deelidentiteiten hier niet voorkomen of totaal geen invloed uitoefenen op een desbetreffend thema. De scheiding is gemaakt om pragmatische, analytische redenen. Wel is het zo dat de nadruk telkens ligt op één of twee van de deelidentiteiten en dat er van daaruit naar de andere deelidentiteiten wordt gekeken.

In deze scriptie heb ik ervoor gekozen om vanuit de leeftijds- en genderdimensie te kijken naar andere deelidentiteiten, omdat deze dimensies enorm bepalend zijn voor de identiteitsvorming van mijn informanten. Ik heb de onderdelen van mijn deelvragen 'opgesplitst' en samengevoegd, om ze op de volgende manier te koppelen aan een hoofdstuk:

Hoofdstuk twee: Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter, als leerling en als vriendin?

Hoofdstuk drie: Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter en als Turkse, Afghaanse of Iraakse?

Hoofdstuk vier: Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter en als moslima?

In hoofdstuk twee zal ik voornamelijk ingaan op aspecten die specifiek te maken hebben met de leeftijdsfase, zoals school. In hoofdstuk drie richt ik mij met name op de meiden hun etnische achtergrond en de beleefde cultuur thuis. In hoofdstuk vier ligt de nadruk op de religieuze beleving en uiting van de meiden. In het laatste hoofdstuk geef ik een overzicht van mijn bevindingen en trek ik een conclusie.

Hoofdstuk 2 De levensfase

2.1 Inleiding

RP: Ben je veel met je uiterlijk bezig?

Sedef: Nee, eigenlijk niet zo. Ja vroeger wel, maar dat was ook in de puberteit. Ja [zit ik daar] nog steeds [in], maar dan word je net een meisje en dan word je net ongesteld, dan ga je meer op in met je make-up en je haar, kleding. En nu vind ik dat gewoon normaal, ik ben er aan gewend. Dus ik let er nu ook niet op. Tenzij mijn vriend naar mij toe komt. Ja, dan zie ik er wel anders uit.

Birgül: Hoe ga ik om met mijn ouders... Ja, het gaat wel goed denk ik... Ik had eergisteren eigenlijk nog een ruzie, maar dat gebeurt wel vaker... Maar verder gaat het wel goed.

RP: En wat voor zaken zijn dat dan, waarover je ruzie hebt?

Birgül: Nou eigenlijk, ze zeggen dat ik een beetje te brutaal ben en dat ik overal antwoord op heb. Als zij iets zeggen dan moet ik stil zijn, maar dat kan ik niet. Ik moet wat terug zeggen. Dan krijg ik ruzie.

De puberteit brengt veel lichamelijke, uiterlijke en persoonlijke ontwikkelingen met zich mee. Wanneer de hormonen door het lijf gieren kan een puber moeilijk(er) te handhaven zijn, grenzen opzoeken en het de sociale omgeving behoorlijk lastig maken.

In dit hoofdstuk richt ik mij op de puberteitsfase waarin mijn informant, als zestien- en zeventienjarigen, zich middenin bevinden. Allereerst schets ik een theoretisch kader van deze specifieke levensfase, waarbij ik een aantal typerende thema's van deze fase eruit licht, namelijk de rol van school en leeftijdsgenoten. Daarna schets ik kort de schoolcontext waarin de meiden zich bevinden en komen zij zelf aan het woord over hun opleiding, ouders, vrijetijd en vrienden. Ik tracht zo de leef- en belevingswereld van de tienermeiden uit dit onderzoek in en rond hun middelbare school in kaart te brengen en daarmee de vraag 'Hoe construeren en beleven mijn informant als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter, als leerling en als vriendin?' in de laatste paragraaf zo goed mogelijk te beantwoorden.

2.2 Puberteit

Tijdens de puberteit krijgen jongeren te maken met allerlei veranderingen: op lichamenlijk, sociaal en emotioneel vlak. De puberteitsfase begint grofweg rond de dertien jaar en duurt tot

ongeveer twintig jaar. Psychiater Erik H. Erikson beschouwt in zijn theorie van identiteitsvorming de puberteit als de belangrijkste fase, waarbij identiteit en identiteitsverwarring tegenover elkaar staan.³⁷ Hij betoogt dat een puberende jongere een soort van identiteitscrisis moet doorstaan. Tijdens deze crisisperiode staan bij een puber allerlei vragen over zijn of haar eigen persoon, relaties, de maatschappij en de toekomst, zoals ‘Wie ben ik?’ en ‘Wat is de zin van het leven?’ centraal. Vraagstukken over seksualiteit, omgangsvormen en man-vrouwverhoudingen worden belangrijk. De socialiserende invloed van ouders op de puber neemt af en die van leeftijdgenoten neemt toe. Met behulp van sociale vergelijking probeert een jongere een eigen, persoonlijke levensstijl te ontwikkelen en deelidentiteiten zoals gender, etnische en religieuze identiteit eigen te maken.³⁸

De puberteit is een soort van experimenteerperiode tussen jeugd en volwassenheid. Binnen bepaalde grenzen heeft een puber de ruimte om te experimenteren en te ontdekken wie hij of zij is door middel van exploratie en spelen met verschillende alternatieven.³⁹ Dit kan zorgen voor gevoelens van onzekerheid. Om deze onzekere periode goed door te komen, moet de puberteitsfase niet te vroeg afgebroken worden, zodat de puber genoeg heeft kunnen experimenteren en de eigen identiteit voldoende is uitgekristalliseerd.⁴⁰

In deze periode tussen afhankelijkheid in de kindertijd en de eisen van volwassenheid, ontstaat uit vroegere en actuele identificaties, wensen en rolvereisten in het gunstige geval een hecht identiteitsbesef. Lukt deze identiteitsvorming niet dan is er sprake van een identiteitscrisis of – verwarring.⁴¹

Bij goed gevolg hebben jongeren aan het einde van de puberteitsfase een gevoel van wie zij zijn, wie zij niet meer zijn en wie zij in de toekomst willen zijn.

Naast de ‘gewone’ puberale onzekerheden hebben allochtone jongeren ook te maken met uitdagingen vanwege de post-migratie context waarin zij leven, waarbij het proces van acculturatie een rol speelt. De jongeren gaan bindingen aan met de cultuur van hun land van herkomst, maar ook met de Nederlandse cultuur. ‘Het gaat daarbij zowel om het herwaarderen of afstand nemen van sociale contacten en elementen uit vertrouwde culturele patronen, als

³⁷ Erik H. Erikson *Identiteit, jeugd en crisis. De begrippen identiteit en identiteitscrisis in de psychologie en psychiatrie* (vertaling *Identity, youth and crisis*) (5^e druk; New York 1983) 99.

³⁸ De Koning, *Zoeken naar*, 157.

³⁹ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 13.

⁴⁰ Sawitri Saharso, *Jan en alleman: etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap* (2^e druk; Utrecht 1995) 20.

⁴¹ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 40.

om het opbouwen van netwerken en het zich eigen maken dan wel afwijzen van aspecten uit de ‘nieuwe’ samenleving’, aldus Buitelaar.⁴² De cultuur, de normen en waarden, die zijn meegebracht door hun ouders uit het land van herkomst, en die van het ‘nieuwe land’ kunnen erg uit elkaar liggen. Gedrag dat gezien wordt als succesvol in het nieuwe land, kan bijvoorbeeld problemen creëren in de familiecontext.⁴³ Op deze manier kunnen allochtone jongeren te maken krijgen met verschillende verwachtingspatronen in relatie tot hun identiteitsontwikkeling.

2.2.1 Leeftijdsgenoten

Tijdens het identiteitsvormingsproces van een puber spelen interpersoonlijke relaties, zoals met vrienden, en de omgang met andere leeftijdsgenoten een grote rol. Op school of in de buurt zoeken jongeren vaak aansluiting bij een groep gelijkgestemde leeftijdsgenoten, waarmee zij zich identificeren, de zogenaamde ‘peer groep’. Het behoren bij een peer groep is essentieel voor een gezonde identiteitsontwikkeling tijdens de puberteit. Ze ontleen in sterke mate hun zelfrespect en zelfvertrouwen aan hun positie in de peer groep en willen zich door anderen herkend en erkend voelen. Het behoren bij een groep kan jongeren die onzeker zijn over hun eigen (individuele) identiteit een gevoel van steun en veiligheid bieden, doordat het een gevoel van identiteit en van onafhankelijkheid van de ouders geeft.⁴⁴ Psychologen Donna Rae Clasen en B. Bradford Brown over de rol van de ‘peers’: ‘They allow teenagers to explore interests and ideologies, to test their ability to form intimate peer relationships, and to relinquish psychological dependence on parents while retaining a sense of belonging.’⁴⁵ Kortom, peers zijn sterke socialiserende krachten tijdens de puberteit.

Het aansluiten bij een bepaalde peer groep is niet alleen een kwestie van eigen keuze. Iemands vriendenkring, interesses en kledingstijl verbinden diegene al snel aan een subgroep. Binnen de peer groep heerst vaak een eigen ‘cultuurtje’ met normen en waarden waaraan een groepslid zich moet houden, zoals het tonen van inzet en van loyaliteit naar de andere groepsleden.⁴⁶ Het aansluiten bij een groep met een specifieke jongerencultuur, zoals ‘gothics’ of ‘kakkers’, brengt (on)geschreven regels over gepast gedrag en uiterlijk met zich

⁴² Buitelaar, *Van huis uit*, 23.

⁴³ K.K. en K.L., Dion en Dion, ‘Gender and Cultural Adaptation in Immigrant Families’, in: *Journal of Social Issues*, 57(3) (z.p. 2001) 511-521, aldaar 517.

⁴⁴ Lara Mayeux en Antonius H. N. Cillessen ‘Peer influence and the development of antisocial behavior’ in: Rutger C.M. E. Engels, Margaret Kerr en Hakan Stattin (red.) *Friends, lovers and groups. Key relationships in adolescence* (Chichester 2007) 33-46, aldaar 34.

⁴⁵ Donna Rae Clasen en B. Bradford Brown ‘The multidimensionality of peer pressure in adolescence’ in: *Journal of Youth and Adolescence*, 14 (6) (z.p. 1985) 451-468, aldaar 452.

⁴⁶ Clasen ‘The multidimensionality’, 467.

mee. Het lidmaatschap van de peer-groep is dan ook niet vrijblijvend en kan een zekere sociale druk met zich meebrengen. 'Jongerecultuur wordt gekenmerkt door een complexe relatie tussen het maken van eigen keuzes, streven naar authenticiteit en peer pressure, oftewel de druk die leeftijdsgenoten elkaar onderling opleggen om eigen keuzes te maken en waarachtig of trouw aan jezelf over te komen,' aldus Buitelaar.⁴⁷ Eerder werd peer pressure vooral beschouwd als aanmoediging voor antisociaal gedrag (zoals roken en drinken). Onderzoek onder pubers toont echter aan dat deze aanname niet klopt: Peers kunnen antisociaal gedrag zowel aanmoedigen als ontmoedigen.⁴⁸ De druk vanuit een peer groep hoeft dus niet per se negatieve consequenties te hebben. In een peer groep heerst er vaak een bepaalde druk om een gevoel van eigenwaarde te ontwikkelen en om de band met leeftijdsgenoten te versterken.⁴⁹

2.2.2 School

Er zijn de afgelopen vijftientig jaar een hoop dingen in de samenleving veranderd, die maken dat het veel verwarrender, lastiger en intensiever is geworden om een identiteit op te bouwen. [...] Emancipatie, migratie en sociale mobiliteit brengen met zich mee dat jongeren niet zomaar in het voetspoor van hun ouders kunnen treden. Daarmee is de vrijheid voor mensen om hun eigen leven vorm te geven sterk toegenomen.⁵⁰

Bovenstaand citaat geeft aan hoe Nederlandse jongeren tegenwoordig meer keuze- en bewegingsvrijheid hebben gekregen wat betreft de inrichting van hun leven. Dit lijkt een positieve ontwikkeling, maar dat hoeft niet per se. De 'ongekende' mogelijkheden kunnen bij pubers ook voor gevoelens van onrust en twijfel zorgen. Aangezien school een plek is waar pubers veel tijd doorbrengen, heeft zij (naast de ouders) een belangrijke rol in deze onzekere periode en speelt het identiteitsvormingsproces van jongeren zich daar voor een groot gedeelte af.

Het Nederlandse onderwijssysteem is er op ingericht om haar leerlingen zo goed mogelijk voor te bereiden op hun plek in de Nederlandse samenleving die het beste past bij hun talenten, kennis en vaardigheden. Een middelbare school leidt de jongeren op, op het gebied van algemene kennis en voor een toekomstige baan. Ze leert haar leerlingen dat ze zelf

⁴⁷ Buitelaar, *Van huis uit*, 185.

⁴⁸ Clasen en Brown 'The multidimensionality', 465.

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Volman, 'Inleiding', 6 (Originele bron: A. Giddens, *Modernity and self-identity. Self and society in the Late Modern Age* (Cambridge 1991)).

op zoek moeten gaan naar kennis, iets moeten begrijpen en een zelfstandig oordeel moeten vormen, in plaats van zaken klakkeloos over te nemen.⁵¹

Daarnaast speelt een school ook een opvoedende rol op het gebied van sociale competenties en de acceptatie van haar leerlingen, hun rol en positie in de Nederlandse samenleving. Ze probeert de juiste middelen te bieden om pubers hun eigen identiteit te laten ontwikkelen. In de treffende woorden van sociologe Lenie van den Bulk: 'In het onderwijs leren mensen wie zij zijn, wat zij kunnen en welke kansen zij hebben voor de toekomst.'⁵²

2.3 Context

De meiden uit dit onderzoek zitten in het examenjaar van het voorbereidend middelbaar onderwijs (vmbo), een vooropleiding van het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Ze zijn daarmee halverwege: Het vmbo is geen eindopleiding. Op het vmbo kiezen de leerlingen een sector: zorg en welzijn, techniek, economie of landbouw, die van invloed is op het studieverloop en een latere baan. Zestig procent van alle Nederlandse jongeren gaat na de basisschool naar het vmbo.⁵³ Niet-westerse allochtone jongeren gaan vaker naar het vmbo dan autochtone jongeren. In het schooljaar 2002-2003 deed zevenenveertig procent van de niet-westerse allochtone leerlingen en dertig procent van de autochtone leerlingen een eindexamen op het vmbo.⁵⁴

In de volgende paragrafen behandel ik een aantal onderwerpen die te maken hebben met school, namelijk ambities, steun ouders, vrijetijd(sbesteding), vriendengroep en vriendschap. Aan de hand hiervan beschrijf ik de houding van de pubermeiden ten opzichte van studeren, vrije tijd en vrienden en daarmee hun deelidentiteiten als puber, dochter en leerling. De uitkomsten analyseer ik met behulp van empirische onderzoeken, waarnaar ik in de laatste paragraaf terugblik.

2.3.1 Ambities

De tienermeiden geven aan dat ze school wel leuk vinden. School vinden zij belangrijk voor hun toekomst. Aïcha: 'Zonder school kom je nergens toch?' De meisjes vertellen dat ze goede cijfers halen en zeer waarschijnlijk gaan slagen. Na het halen van hun vmbo-diploma zijn de

⁵¹ De Koning, *Zoektocht naar*, 157.

⁵² Van den Bulk, *Later kan ik*, 165.

⁵³ Daalen, *Het vmbo*, 7.

⁵⁴ *Niet-westerse allochtonen vaker naar vervolgonderwijs* <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2004/2004-1569-wm.htm>, 26 augustus 2011. Voor verschillende wetenschappelijke verklaringen, zie: Philip Hermans, 'Etnische minderheden en schoolsucces. Een overzicht van diverse benaderingen' in: Ch. Timmerman, Ph. Hermans en J. Hoornaert e.a. (red), *Allochtone jongeren in het onderwijs. Een multidisciplinair perspectief* (Leuven en Apeldoorn 2002) 21-39.

meeste meiden van plan verder te studeren. Ze ambiëren een hogere positie dan bereikbaar is voor een mbo-student. Huisarts, tandarts en accountant worden genoemd als toekomstige baan. Dat ze hiervoor nog vele jaren moeten studeren zien de pubermeiden niet als een belemmering.

Onderzoek onder leerlingen op het vmbo, havo en vwo laat zien dat vmbo-leerlingen beseffen dat zij op de onderste tree van de onderwijsladder staan.⁵⁵ Ze zijn ervan doordrongen dat hun opleidingsniveau minder baankeuzemogelijkheden biedt dan het hoger algemeen vormend onderwijs (havo) en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo). Toch geven, net zoals mijn informanten, veel vmbo-leerlingen blijk van hoge ambities, waarbij ze tegelijkertijd beseffen dat ze hiervan een stuk verder verwijderd zijn dan vwo-leerlingen. Ze hopen door eigen inspanning 'hogerop' te komen.⁵⁶

De meiden uit dit onderzoek willen een baan, zodat ze in economisch opzicht kunnen zorgen voor hun kinderen, man, ouders of andere familieleden:

Sedef: Ja, ik vind school belangrijk. Het is wel je toekomst hè? Ik bedoel, je hebt later werk nodig en je moet later ook een keer gaan trouwen, kinderen, je man. Daar moet je ook wel kunnen voor zorgen hè? Niet alleen dat je man jou verzorgt, maar jij ook je man en je kinderen.

De pubermeisjes geven blijk van een sociaal verantwoordelijkheidsgevoel. Tegelijkertijd is er bij sommige meiden ook sprake van een individuele motivatie. Ze benadrukken dat zij het voor zichzelf goed willen doen op school:

Sedef: [...] Mijn ouders die zeggen altijd tegen mij: 'Het is gewoon voor jezelf, wij kunnen niet zeggen: "Je moet dit doen", want oh als we dat zeggen en je wilt dat niet, dan doe je het helemaal niet'.

RP: Nee.

Sedef: Dus het is je eigen keuze wat je eigenlijk wil doen [...]. Je doet het alleen maar voor jezelf, niet voor een ander.

De toekomstplannen van de meiden zorgen er waarschijnlijk voor dat zij hun ouders (en dan met name hun moeder), waarvan de meesten thuis zitten of niet gestudeerd hebben, op loopbaangebied niet als rolmodel zien. Het fulltime huisvrouw en moeder zijn, de traditionele

⁵⁵ Van den Bulk, *Later kan ik*, 160.

⁵⁶ *Ibidem*, 163.

rol van vrouwen in islamitische gezinnen, wordt niet geambieerd. Birgül vertelt waarom ze niet haar moeder, maar wel haar vader als rolmodel ziet:

RP: Zijn je ouders een voorbeeld voor jou?

Birgül: Ja, eigenlijk neem ik mijn vader als voorbeeld... Zeg maar als we samen ruzie hebben, onderling. Dan mijn moeder... Dan is mijn vader eigenlijk wel veel beter. [...]

RP: En jouw moeder, heeft zij ook bepaalde aspecten waarvan je denkt...?

Birgül: Nee, misschien is het ook zo, omdat mijn vader hier is opgegroeid. Dat denk ik ook soms, want mijn moeder is in Turkije opgegroeid, dat is heel wat anders. Ook heel andere omgeving, andere cultuur enzo, misschien ook daarom.

RP: En wat voor verschil merk je dan tussen jouw vader en moeder?

Birgül: Mijn vader die weet misschien, omdat hij hier heeft gestudeerd, veel meer enzo, al dat soort dingen.

De vader van Birgül heeft (als enige ouder in mijn onderzoek) gestudeerd in Nederland. Dit lijkt van belang voor Birgül, die verder studeren ook nastreeft. Ze spiegelt zich meer aan haar vader, dan haar moeder. Zij vindt dat hij beter functioneert in de Nederlandse samenleving en meer kennis heeft, omdat hij hier heeft gestudeerd en langer in Nederland woont. Hoe zij zich verder tegenover haar ouders opstelt zal in de volgende hoofdstukken uitgebreid aan bod komen. Het niet hebben van een vader of moeder als rolmodel en mogelijke gevolgen hiervan voor allochtone jongeren zal in de volgende paragraaf verder worden toegelicht.

De meiden uit dit onderzoek lijken volop de ruimte te krijgen om te studeren. Uit verschillende studies komt naar voren dat allochtone meisjes tot een zekere hoogte meer keuze- en bewegingsvrijheid hebben gekregen.⁵⁷ Niet-westerse (islamitische) allochtone meiden worden niet meer thuis gehouden na de puberteit, zoals vroeger het geval was, maar studeren (door). Meerdere onderzoeken nemen deze emancipatie onder allochtone vrouwen waar, waarbij de vrouwen het recht op autonomie van de vrouw en de waarde van economische onafhankelijkheid volledig onderschrijven.⁵⁸ Ze ambiëren een toekomst waarbij ze werk en zorg voor het gezin kunnen combineren.⁵⁹

⁵⁷ Maja Dekovic en Trees Pels 'Opvoeding in vijf etnische groepen in Nederland' in: Trees Pels en Wilma Vollebergh (red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (Amsterdam 2006) 33-46, aldaar 37. Trees Pels 'Conclusies' in: Trees Pels en Marjan de Gruijter red. *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzes en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst* (Assen 2006) 159-173, aldaar 160.

⁵⁸ Pels, *Emancipatie*. Pels, *Diversiteit*. Van Voorst, *Jullie zijn anders*.

⁵⁹ Van Voorst, *Jullie zijn anders*, 104.

2.3.2 Steun ouders

Volgens de meiden staan hun ouders helemaal achter hun toekomstplannen en motivatie, wat betreft opleiding en werk. Onderzoek in allochtone gezinnen laat zien dat de ouders (net zoals autochtone ouders) vaak hoge ambities hebben voor hun kinderen en goede schoolprestaties en het halen van diploma's belangrijk vinden.⁶⁰ Ze willen dat hun kinderen naar school gaan, zodat ze later een vast inkomen krijgen dat voldoende is om het eigen gezin en hun ouders te onderhouden.⁶¹ Veel allochtone ouders en hun kinderen veronderstellen ook dat een zo hoog mogelijke opleiding de beste kansen biedt op de Nederlandse arbeidsmarkt.⁶² Dokter, advocaat of ingenieur zijn populaire beoogde banen. Vooral arbeidsmigranten zijn gericht op sociale mobiliteit. Ze zijn niet voor niets verhuisd: Ze willen hun sociaaleconomische positie verhogen.⁶³ Dit doen ze door hard te werken en de nadruk te leggen op uitzonderlijke prestaties. Op deze manier proberen ze een (mogelijk) gebrek aan in Nederland relevant geachte soorten kapitaal – economisch, sociaal en cultureel – te compenseren.

'Het op eigen benen kunnen staan' van hun kinderen wordt door allochtone ouders aangemoedigd, maar daarbij benadrukken zij andere aspecten dan autochtone ouders.

Allochtone en autochtone ouders lijken 'autonomie' anders te interpreteren. Terwijl autochtone ouders onafhankelijk functioneren en zelfontplooiing van het kind benadrukken ('een eigen mening hebben'), gaat het allochtone ouders meer om functionele zelfredzaamheid ('in staat zijn om voor zichzelf te zorgen') en sociale verantwoordelijkheid ('het nakomen van verplichtingen').⁶⁴

Het verschil in interpretatie zou kunnen liggen aan de vaak lagere sociale en economische status van migrantengezinnen. De eerste prioriteit is het hebben van 'brood op de plank' en hiervoor heerst een onderlinge verantwoordelijkheid. Een verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de familie is dan ook erg belangrijk.

Het belang van familie en haar invloed klinkt ook door als de tienermeiden vertellen over hun keuze in opleidingsrichting, vooral bij Aïcha:

⁶⁰ Dekovic, 'Opvoeding in', 37. Ineke van der Veen, 'Succesvolle Turkse, Marokkaanse en autochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs' in: Wim Meijnen, Jan C.C. Rup en Theo Veld (red), *Succesvolle allochtone leerlingen* (Leuven-Apeldoorn 2001) 13-30, aldaar 28.

⁶¹ Van Voorst, *Jullie zijn anders*, 89.

⁶² Buitelaar, *Van huis uit*, 49.

⁶³ Veen, 'Succesvolle Turkse', 28. Buitelaar, *Van huis uit*, 49.

⁶⁴ Dekovic, 'Opvoeding in', 37. Zie ook: Ketner, *Marokkaanse wortels*, 79.

Birgül: Mijn vader hielp eigenlijk met de keuze van opleiding kiezen. Hij zei zo van: 'Ja, als je die accountant doet, kun je veel meer andere kanten op in de economie.' [...] Nou dat is wel handig dat hij dat mij even vertelt.

Aïcha: Ik wil doktersassistente worden.

RP: En waarom wil je dat graag worden? Wat lijkt je zo leuk eraan?

Aïcha: Nou dat is eigenlijk om andere redenen, maar het lijkt me op zich ook leuk. Maar kijk, mijn opa die ligt op sterven [...] en ik vroeg eigenlijk aan hem van: 'Wat wil je het liefst dat ik word eigenlijk?' 'Ja, iets met dokter.' Maar ik kan natuurlijk geen dokter worden. Ja kan wel, maar moeilijk. Ja, toen dacht ik van, dan doe ik doktersassistente. Dat is ook echt de reden waarom ik het ook echt wil.

Ouders en andere familieleden denken mee en geven loopbaanadvies, vertellen de pubermeisjes, maar bemoeien zich weinig met dagelijkse schoolzaken, zoals het maken van huiswerk:

RP: Bemoeien je ouders zich ook met jouw schoolwerk?

Rida: Nee, ik mag alles zelf weten.

Aïcha: Nee.

RP: Dat mag je zelf weten?

Aïcha: Ja, ik moet zelf weten wanneer ik het maak of het doe.

De jonge meiden regelen zelf waar en wanneer ze hun huiswerk maken, vaak in tussenuren op school. Als ze ergens niet uitkomen, zoeken zij dat meestal zelf uit op internet of ze vragen een bevriende klasgenoot of oudere zus. Het merendeel van de ouders van de meiden uit dit onderzoek hebben geen Nederlandse opleiding gevolgd, praten slecht of geen Nederlands, waardoor ze weinig hulp kunnen bieden met bijvoorbeeld het schrijven van werkstukken.

In verschillende onderzoeken onder allochtone jongeren en hun ouders komt een discrepantie naar voren tussen de ambitie van de ouders en de daadwerkelijke ondersteuning.⁶⁵ Allochtone ouders willen graag dat hun kinderen hogerop komen, maar hebben vaak weinig idee van de lesinhoud en de gang van zaken op school.⁶⁶ 'Ze [allochtone ouders RP] hebben vaak een beperkt beeld van het Nederlandse onderwijsstelsel en in hun

⁶⁵ Maurice Crul, 'De sleutel tot succes' in: Wim Meijnen, Jan C.C. Rup en Theo Veld (red), *Succesvolle allochtone leerlingen* (Leuven-Apeldoorn 2001) 31-46, aldaar 44. Voor meer: zie voetnoten 29, 30, 31.

⁶⁶ Buitelaar, *Van huis uit*, 50.

oordeel maken ze eerder vergelijkingen met het land waar ze vandaan komen,' aldus sociologe Rineke van Daalen.⁶⁷ Veel allochtone ouders missen het culturele kapitaal, bestaande uit eigen ervaring en kennis betreffende het Nederlandse onderwijssysteem, die autochtone ouders wel hebben en kunnen delen met hun kinderen. De allochtone jongeren hebben hierdoor een ander – of geen – referentiekader en geen concrete rolmodellen en identificatiefiguren die hen wegwijs kunnen maken.⁶⁸ Volgens Van den Bulk kan dit van invloed zijn op de voortgang op school en verwachtingen van de toekomst:

Het onderwijssysteem is een verlengde van de dominante cultuur, de mate waarin jongeren kennis hebben van de dominante cultuur, houdingen en gedragsregels bepaalt mede hun schoolsucces. De sociale achtergrond, oftewel de habitus van waaruit de jongeren deelnemen aan het onderwijs, is hun culturele kapitaal. Als dit niet overeenkomt met de habitus op school heeft dit een negatieve invloed op hun schoolsucces.⁶⁹

Als ik afga op de manier waarop de pubermeiden uit dit onderzoek zich presenteren als goede leerling en vertellen over hun hoge ambities, lijken zij hier geen last van te hebben of zich in ieder geval niet door te laten tegenhouden.⁷⁰ Een paar meiden hebben een oudere broer of zus waarbij zij met vragen terecht kunnen en die misschien wel fungeert als voorbeeld of inspiratiebron.

2.3.3 Vrijetijd(sbesteding)

Vrije tijd wordt voor een deel besteed aan familie, bijvoorbeeld tijdens feestdagen. De rest van de tijd besteden de pubermeiden uit dit onderzoek aan hun vrienden, een bijbaantje (drie meiden), muziek luisteren, televisie kijken, of computeren. Ze kletsen met vriendinnen over school, toekomstverwachtingen, andere mensen en relaties. Er wordt samen gerookt, gewinkeld, uit eten gegaan of naar de bioscoop gegaan. Drie meiden noemen een sport als hobby, namelijk dansen, voetballen en tennissen, die zij op eigen gelegenheid uitoefenen: in hun slaapkamer of op straat.

⁶⁷ Daalen, *VMBO als stigma*, 201.

⁶⁸ Birsan Taspinar, 'De zoektocht naar flexibiliteit. Het verhaal van allochtone jongens' in: Marie-Claire Foblets en Eva Cornelis (red), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven, 2003) 65-79, aldaar 71.

⁶⁹ Van den Bulk, *Later kan ik*, 38.

⁷⁰ Het kan ook een sociaal wenselijk antwoord zijn, omdat ik de dochter van hun lerares ben.

De favoriete muziek van de jonge meiden komt vaak uit het land van herkomst, iets dat in groter empirisch onderzoek onder islamitische jongeren ook naar voren komt.⁷¹ Een aantal meisjes luisteren daarnaast ook naar populaire muziek uit de Nederlandse hitparade. Wat betreft tv-programma's wordt er soms gekeken naar Turkse of Afghaanse uitzendingen, maar vaker naar Nederlandse programma's zoals Sweet Sixteen of GTST. Op de computer wordt er veel op internet gezeten, voor school, maar ook voor persoonlijke zaken. Chatprogramma's zoals MSN en sociale media sites zoals Hyves en Facebook worden vaak door de meiden genoemd. Ze zijn daarnaast allemaal in het bezit van een telefoon, waarmee ze ook via internet digitaal contact houden met familieleden en vrienden. De meisjes benadrukken dat ze alleen praten met mensen die ze kennen en niet met vreemden. De populariteit van internet onder hedendaagse jongeren is een bekend verschijnsel. Via het web kunnen ze informatie zoeken, contact maken met anderen, et cetera. De privacy en anonimiteit ervan zorgt bij de jongeren voor een veilig gevoel. Ze kunnen vrijuit exploreren, zonder last te hebben van sociale controle.

De meeste meiden lijken – zoals elke puber – een voorkeur te hebben voor het doorbrengen van hun vrije tijd in ruimtes waar hun ouders niet zijn en geen controle hebben, zoals in hun slaapkamer, bij iemand thuis waar de ouders weg zijn, of buiten:

Birgül: We zitten wel in hetzelfde huis, maar... Ik zit meestal gewoon op mijn kamer en dan is het etenstijd en dan ga ik naar beneden, eten, opruimen en dan weer naar boven. Aïcha: Ik kom thuis, hoi, dan ga ik naar boven, ja zo.

Sedef: Want ja [...] thuis ben ik heel weinig eigenlijk. [...] Ik ben meer met mensen, met omgeving en buiten.

Onderzoek onder islamitische jongeren brengt naar voren dat de vrije tijd de meisjes zich grotendeels afspeelt op school, thuis in de huishouding of bij andere meisjes thuis.⁷² De jonge meiden uit dit onderzoek begeven zich zowel in het privé-domein als in het publieke domein, bijvoorbeeld op school of in het winkelcentrum. Een mogelijke verklaring voor dit verschil wordt gegeven in het volgende hoofdstuk (met tegelijkertijd een grote kanttekening). In het privé-domein, thuis, lijken ze bewegingsvrijheid op te zoeken door hun tijd door te brengen op hun slaapkamer. Internet en een mobiele telefoon bieden daarbij een stukje (digitale) vrijheid. Zonder toezicht van hun ouders kunnen ze contact maken met anderen en informatie

⁷¹ Ton Nabben, Berfin Yeşilgöz en Dirk J. Korf, *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken* (Utrecht 2006) 30.

⁷² Nabben, *Van Allah*, 31.

zoeken. De volgende paragraaf zal dieper ingaan op de groep leeftijdsgenoten waarmee de meiden hun vrije tijd doorbrengen.

2.3.4 Vriendengroep

De jonge meiden geven aan met verschillende groepjes om te gaan, op school of in de buurt, maar geven aan een klein groepje als 'echte vrienden' te zien:

Sedef: Nou ik heb veel vrienden gehad. Maar ik heb nou een vriendenclubje waar ik zeg van: 'Dat zijn nou echt mijn vriendinnen.' [...] Ik heb gewoon mijn vriendengroep van groot een beetje kleiner gemaakt, want stel je voor: Je zegt iets en dan gaat het van dat naar daar en daar, komt er iets verkeers uit en dan zit je daar wel mee. [Dan heb] ik [...] problemen eigenlijk, dus dat wil ik niet hebben. Dus ik heb gewoon echt mijn vertrouwde vrienden.

De samenstelling van de vriendengroepjes van de meisjes bestaat meestal uit dezelfde sekse, maar varieert wat betreft etnische en religieuze achtergrond. De meeste meiden gaan ook om met autochtone meisjes, of hebben een Hindoestaanse vriendin, et cetera.

Empirisch onderzoek onder jongeren schetsen een ander beeld van vriendengroepen. Ze wijzen uit dat jongeren met dezelfde achtergrond vaak elkaar opzoeken of vrienden zijn.⁷³ Van den Bulk verklaart dit als volgt: 'Het samenscholen van etnische groepjes komt voort uit voorkeur en nabijheid; ze verkeren in dezelfde sociale omgeving buiten de school, ze maken culturele of religieuze hoogtijdagen met elkaar mee en kennen elkaars familie.'⁷⁴ Doordat de pubers een aantal (etnische, religieuze, uiterlijke et cetera) overeenkomsten hebben, voelen zij zich meer op hun gemak bij elkaar. Een mogelijke verklaring waarom dit niet geldt voor de meisjes uit dit onderzoek zou kunnen worden gezocht in de 'beperkte keuze' voor allochtone leerlingen wat betreft leeftijdsgenoten met dezelfde etniciteit en/of geloof. De pubermeiden zitten op een school die bestaat uit voornamelijk autochtone leerlingen met daarnaast – verspreid over verschillende jaren – allochtone leerlingen van diverse afkomst. Het vormen van één grote etnische groep op school wordt daardoor moeilijk(er).

Een aantal meisjes geven ook aan – los van hun vriendengroep – om te gaan met jongens. Op romantisch niveau, waarop ik later zal in gaan, maar ook op vriendschappelijk niveau. Tamar heeft bijvoorbeeld een aantal voetbalmaatjes en andere meiden vertellen ook over hun contact met jongens:

⁷³ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 67. Zie ook: Nabben, *Van Allah*, 86.

⁷⁴ Van den Bulk, *Later kan*, 130.

Aïcha: Ja, ik ga zeg maar met vier of vijf meisjes om, maar meestal ik kan beter met jongens opschieten.

RP: En waar ligt dat aan?

Aïcha: Ja, meisjes zijn altijd van het ja... Roddelen, dat soort dingen. Jongens zijn een beetje gek en daarom vind ik dat altijd wel leuk, een beetje gekkigheid.

Sedef: Ik ga meer met meiden om natuurlijk, maar ik heb wel op school jongens waar ik echt goed mee ben. Dat blijft ook binnen school, zeg maar. Dat zijn ook hele goede vrienden van mij, natuurlijk.

Birgül: [...] Met jongens houd ik [...] natuurlijk ook wel contact mee, want dat is ook belangrijk.

RP: Waarom vind je dat belangrijk?

Birgül: Ik vind het belangrijk om met allebei [het] geslacht gewoon contact te houden. Hoe mensen ook in elkaar zitten, dat moet je gewoon eigenlijk weten.

RP: Ongeacht of ze een meisje of jongen zijn?

Birgül: Ja.

RP: Is er nog een verschil tussen vriendschap met jongens en met meisjes?

Rida: Nee, is gewoon een vriendschap. Maar sommige mensen maken daar een verschil van. Sommige buitenlandse ouders die laten hun dochter niet met een jongen omgaan, omdat het een jongen is en anders gaan mensen daar anders over denken. Maar ik vind dat gewoon normaal, het is gewoon een vriend zeg maar.

De pubermeisjes geven aan niet echt een verschil tussen vriendschap met een jongen of met een meisje te zien, behalve wat betreft de gespreksonderwerpen. Ze benadrukken dat ze 'gewoon' met jongens omgaan, op een niet-romantische manier. Zoals Rida aangeeft, keurt de sociale omgeving dit niet altijd goed. Hoe de meiden hiermee omgaan en waar dit vandaan komt, behandel ik uitgebreid in latere hoofdstukken.

2.3.5 Vriendschap

Alle meisjes uit dit onderzoek vinden het erg belangrijk dat je binnen een vriendschap elkaar alles kunt vertellen en elkaar vertrouwt, kenmerken die door tienermeiden vaker worden

genoemd.⁷⁵ Daarnaast noemen de meiden uit dit onderzoek respect, zorgzaamheid en eerlijkheid als belangrijke aspecten van een vriendschap.

Een ‘verkeerde vriend’ is volgens de pubermeisjes dan ook iemand die liegt en onbetrouwbaar is, door bijvoorbeeld vertrouwelijke zaken door te vertellen:

Tamar: Bijvoorbeeld als ik iemand wat vertel en de volgende dag weet iedereen het. Dat vind ik verkeerde vrienden.

Birgül: Verkeerde vrienden... Net zoals mensen, zogenaamde vrienden dus zeg maar, die eerst... Die jij best wel vertrouwt, maar als diegene achteraf allemaal andere dingen, bijvoorbeeld doorpraat met andere mensen van: ‘Oh dat heeft ze gezegd’ of ‘Oh dit zegt zij over jou’ bijvoorbeeld.

De meisjes zijn bang voor roddels en een slechte reputatie op school. ‘Dat dit gebeurt onder een groep die volop bezig is haar eigen normen en waarden en identiteit te ontwikkelen is niet zo verwonderlijk’, aldus antropoloog Martijn de Koning.⁷⁶ Het laat zien hoe andere mensen – hier vooral leeftijdsgenoten – en hun mening van betekenis zijn voor de pubermeiden. Op welke manier roddel verder functioneert bespreek ik in hoofdstuk vier.

Iemand onder druk zetten om verkeerde dingen te doen, wordt als kenmerk van een ‘foute vriend’ gezien. Thana: ‘Die als iemand ‘Nee’ zegt, [...] dat ze je over probeert te halen van: ‘Je moet dit doen en dat.’’ Roken of drinken worden beschouwd als slecht gedrag, ook door de meiden die zelf roken:

RP: Bestaat er zoiets als ‘verkeerde vrienden’? Kun je een voorbeeld geven?

Aïcha: Ja, verkeerde vrienden zijn, vind ik, als ze je laten roken, tenminste als ze je laten beginnen met roken, met blowen, drinken, dat soort dingen.

Als ik aan Aïcha vraag hoe zij is begonnen met roken, krijgt het gesprek een interessante wending:

Aïcha: Ik ben door een vriendin begonnen, daarom.

RP: En daar ben je nou niet meer bevriend mee?

Aïcha: Jawel, dat ook nog wel. Dát ook nog en het is nog mijn beste vriendin, wat erg hè?

⁷⁵ Saharso, *Jan en alleman*, 129.

⁷⁶ De Koning, *Zoeken naar*, 133.

Maar goed... Maar daaraan zie je het ook wel, eigenlijk, een echte vriendin... Maar we waren jong, dus dan denk je van: Oké, doe maar er één. Maar [een] echte vriendin, ik denk dan juist dat ze zou zeggen van: 'Niet doen, dat is niet goed voor je', dat soort dingen. Meer bescherming voor jou.

In feite zegt Aïcha in eerste instantie dat haar beste vriendin een 'verkeerde vriend' is. Het theoretische of ideale beeld van een ware vriend dat Aïcha heeft, komt niet overeen met de dagelijkse praktijk. Zodra ze dit beseft, wijst ze, als verklaring, op hun jonge leeftijd toen ze begonnen te roken. Tegelijkertijd valt ze haar vriendin ook een beetje af, maakt ze haar wat minder goed. Het gesprek laat zien hoe de puberteit een woelige periode is van exploreren en uitvinden wat je wilt, vindt en doet, waarbij pubers voortdurend bezig zijn zichzelf en leeftijdsgenoten te definiëren en te herdefiniëren.⁷⁷

Tijdens het gesprek over 'verkeerde vrienden' komt de mening van de ouders ook vaak ter sprake. Volgens de meiden hebben hun ouders graag enige invloed op hun vriendengroep. Ze willen niet dat hun dochters omgaan met leeftijdsgenoten die roken, drinken of zich 'losbandig' gedragen.

Birgül: Mensen die dingen doen wat mijn ouders niet goedvinden ofzo. Bijvoorbeeld... weet ik veel, ik zeg maar wat, alcohol ofzo. Dat zouden mijn ouders niet willen dat ik daar bevriend mee was.

Sedef: Mijn vader die wil niet dat we gaan roken natuurlijk. En ik rook wel [...] Maar ja, dan ja... Kijk zij [Nederlandse vrienden RP] mogen dan wel bij hun ouders roken. Ik rook bij mijn vader niet natuurlijk.

RP: Nee.

Sedef: Mijn vriendin was laatst bij mij thuis en toen zegt hij van: 'Ja mensen die roken en die vriendinnen sigaretten aanbieden, dat zijn geen goede vrienden'. En wij zaten daar allemaal van weet je wel: 'Ja, ja'. Natuurlijk heb je dan wel zoiets van: 'Ja kut'.

Sedef houdt haar rookgedrag bewust verborgen voor haar vader. In het volgende hoofdstukken zullen meer zaken aan bod komen die te maken hebben met geheimhouding en 'fatsoenlijk' gedrag.

⁷⁷ Buitelaar, *Van huis uit*, 25.

2.4 Tot besluit

Wat betreft de houding ten opzichte van school presenteren de jonge vrouwen zichzelf graag als een goede leerling. Zij geven duidelijk aan dat het behalen van een diploma belangrijk is voor hun verdere toekomst in Nederland. Na het vmbo willen zij verder studeren op het mbo en sommigen willen zelfs naar het hbo of de universiteit. Vanuit een gevoel van zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid, willen zij later aan het werk om henzelf, hun gezin, ouders en eventuele andere familieleden te kunnen onderhouden.

De pubermeiden willen het 'beter doen' dan hun ouders op loopbaangebied en zien ze daarom meestal niet als rolmodel. Ze schetsen een beeld van hun ouders die, vaak net zoals zijzelf, gericht zijn op sociale mobilisatie en volledig achter hun dochters (toekomstige school)carrière staan, maar zich verder weinig met dagelijkse schoolzaken, zoals huiswerk, bemoeien.

De vriendengroep van de jonge meiden is meestal multi-etnisch en religieus gemengd, maar bestaat voornamelijk uit de vrouwelijke sekse, hoewel een aantal meiden ook met een jongen omgaan. Een goede vriend(in) functioneert volgens de meisjes als een vertrouwenspersoon en heeft geen verkeerde invloed. De meiden zijn behoorlijk gelijkgestemd over wat zij onder verkeerde invloed en gedrag verstaan, maar passen dit zelf niet altijd in de praktijk toe. De tienermeiden lijken bang te zijn voor roddels en achterklap, die hun reputatie zou kunnen beschadigen.

De meisjes geven blijk van een behoorlijke bewegingsvrijheid op het gebied van scholing en werk. Het beeld van allochtone, islamitische meisjes die thuis worden gehouden en weinig contact hebben met de 'buitenwereld', lijkt niet te gelden voor de tienermeiden uit dit onderzoek. Hun vrijetijdsbesteding speelt zich zowel binnenhuis als buitenshuis af, vaak met vriendinnen. Daarnaast hebben zij – buiten het zicht van hun ouders of andere personen – via hun computer of mobiele telefoon toegang tot allerlei media, informatie en personen en daardoor volop ruimte om vrijuit te exploreren.

De levensstijlen en schoolprestaties van allochtone en autochtone jongeren zijn in de loop der jaren steeds meer op elkaar gaan lijken. Een groot deel van de vrije tijd wordt door jongeren, ongeacht etniciteit of geloof, doorgebracht achter internet of televisie. Daarnaast maken ze gebruik van dezelfde media, zoals msn, Hyves en Facebook. Volgens onderzoeksbureau Qrius zouden Nederlandse jongerengroepen zelfs meer overeenkomsten vertonen dan dat ze van elkaar verschillen.

Het is dus onjuist om te suggereren dat we met twee volstrekt verschillende bevolkingsgroepen te maken: allochtoon en autochtoon, zoals veel politici en beleidsmakers doen. Het gaat hier om Nederlandse jongeren, die verschillende achtergronden hebben en in diverse opzichten anders zijn, maar ook veel gemeenschappelijk hebben. Waaronder de wens om met zijn allen in Nederland te leven en daar het beste van te maken.⁷⁸

In het volgende hoofdstukken ga ik meer in op de (ervaren) verschillen tussen autochtone en allochtone jongeren door een aantal zaken te behandelen waar jongeren – en meisjes in het bijzonder – in migrantengemeenschappen vaak mee te maken krijgen. In deze hoofdstukken zal de zoektocht naar de eigen identiteit vanuit de meisjes hun etnische en religieuze achtergrond worden bekeken.

⁷⁸ Onderzoeksbureau Qrius en omroep BNN 'Veel overeenkomsten tussen allochtone en autochtone jongeren' <http://www.qrius.nl/onderzoek/recente-onderzoeken-jongeren-en-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen> 2 december 2011.

Hoofdstuk 3 Het land van mijn ouders en de thuiscultuur

3.1 Inleiding

In de afgelopen decennia is de etnische diversiteit van de Nederlandse bevolking snel toegenomen. Elf procent van de Nederlandse bevolking kan worden beschouwd als niet-westerse allochtonen afkomstig uit onder andere Marokko, Turkije, Suriname en de Nederlandse Antillen.⁷⁹ Het toenemende pluralisme, het multiculturalisme op scholen en in wijken, zorgen ervoor dat de vanzelfsprekendheid van de Nederlandse identiteit is verdwenen. Het 'gewoon' Nederlander-zijn staat steeds meer ter discussie, aldus sociaalpsycholoog en antropoloog Maykel Verkuyten.⁸⁰

De ontstane etnische en religieuze verscheidenheid zorgt voor de nodige consternatie en discussies. Het dichotomisch denken over religieuze, culturele en etnische verschillen is in Nederland versterkt na verschillende gebeurtenissen, zoals de moord op Theo van Gogh, problemen met randjongeren, et cetera. Etnische diversiteit heeft een negatieve connotatie gekregen.⁸¹ Het behoren tot de meerderheidsgroepering 'de echte Nederlanders' is een 'issue' geworden, waarbij mensen uit etnische minderheidsgroeperingen worden benaderd en buitengesloten als 'buitenlanders'. De media en politiek praten en schrijven veel over de gemeenschappelijke identiteit die de huidige Nederlandse samenleving lijkt te zijn verloren.⁸² De etnische of nationale identiteit is op een bepaalde manier kwetsbaar en problematisch geworden, betoogt Verkuyten.⁸³ Mensen worstelen met overeenkomsten en vooral verschillen tussen henzelf en anderen, tussen autochtone Nederlanders en etnische minderheidsgroeperingen.

Deze situatie confronteert mensen met vragen over hun eigen groep: Wie vallen hier eigenlijk binnen? Ook de waarde en betekenis van datgene wat als typisch voor de eigen groepering wordt beschouwd, de eigen cultuur, wordt ter discussie gesteld. Mensen uit etnische minderheidsgroepen worden met hun neus op hun 'anders-zijn' gedrukt. Vooral bij de jongeren spelen de volgende vragen een rol: Wat houdt mijn etnische achtergrond in en

⁷⁹ Bron: CBS, 'Niet westerse allochtonen' <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/nieuws/default.htm> 15 september 2011.

⁸⁰ Verkuyten *Etnische identiteit*, 6.

⁸¹ Hester Radstake en Yvonne Leeman, Begeleiden van gesprekken in de klas over problemen met etnisch gemengd samenleven, in: *Pedagogiek*, 28 (3) (z.p. 2008) 171-189, aldaar 172.

⁸² Kees Schuyt, *Over het recht om wij te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap* (Amsterdam 2009) 143.

⁸³ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 6.

hoe stel ik mij op tegenover zowel de meerderheid als mijn eigen gemeenschap? Hoe ga ik om met verschillende culturen? Tijdens de puberteit, in de zoektocht naar hun eigen identiteit, proberen zij een eigen invulling aan hun etnische en culturele achtergrond te geven.

In dit hoofdstuk gaat de aandacht uit naar de etnische identificatie en het omgaan met verschillende culturele repertoires. Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter en als Turkse, Afghaanse of Iraakse? Op welke manier geven zij betekenis en invulling aan hun etnische achtergrond en hun cultuur? Voor welke uitdagingen komen zij te staan en hoe gaan zij hiermee om? Om deze antwoorden te kunnen beantwoorden schets ik eerst een theoretisch kader rond etniciteit. Daarna schets ik kort de achtergrond van migratie en laat de meiden verder aan het woord over thema's die te maken hebben met identificatie, etniciteit, cultuur en hun ouders. Met behulp van empirische onderzoeken analyseer ik deze thema's en reflecteer ik in de laatste paragraaf.

3.2 Etnische identiteit

Een etnische groepering verwijst vaak naar hun cultuur, afkomst en gemeenschappelijke oorsprong. In de sociale wetenschappen wordt etniciteit vaak gedefinieerd als zijnde het idee van verwantschap, gebaseerd op een gedeelde geschiedenis.⁸⁴ Het hebben van een etnische identiteit verwijst naar deze verbondenheid met voorgaande generaties en het idee en het gevoel van continuïteit met het (vermeende) verleden.⁸⁵ Het verwant-zijn en de gezamenlijke oorsprong hoeven dus niet echt waar te zijn, als het maar geloofwaardig is (gemaakt) voor de eigen groep.⁸⁶ Het proces van etnisering van een groep wordt vaak ondersteund door een eigen taal, culturele gebruiken en een gezamenlijke religie. Terwijl deze cultuur met de jaren enorm kan veranderen, kan het idee van gedeelde oorsprong blijven bestaan, waardoor de etnische groepering gelijk blijft.⁸⁷ Aangezien identiteitsvorming tot stand komt in samenspraak met anderen, is het ook belangrijk dat de buitenwereld de 'culturele eigenheid' (die de etnische groepering ervaart) erkent.

Mensen kunnen het begrip etniciteit op twee manieren benaderen: primordiaal en situationeel. In de wetenschap wordt vaak de situationele benadering gehanteerd, omdat onderzoek aantoont dat etniciteit vaak afhankelijk is van de context en een veranderlijk, bewust en dynamisch karakter heeft.⁸⁸ Etnische grenzen worden op flexibele wijze

⁸⁴ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 43.

⁸⁵ Nabben, *Van Allah*, 66.

⁸⁶ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 44.

⁸⁷ *Ibidem*, 47.

⁸⁸ *Ibidem*, 51.

gedefinieerd, gemarkeerd en gecultiveerd. Afhankelijk van omstandigheden en belangen worden afstamming en geschiedenis voortdurend opnieuw ingevuld, geïnterpreteerd en aangepast. Mensen zelf beleven etniciteit juist vaak als iets onveranderlijk, bestendig, onuitsprekelijk en gevoelsmatig, oftewel primordiaal. Ze kennen etniciteit soms een eigen, autonome betekenis toe, waarbij 'het behoren tot' de etnische groep al betekenisvol kan zijn en heftige emoties kan oproepen.⁸⁹ Tijdens empirisch onderzoek moet deze 'alledaagse kijk' zeker niet veronachtzaamd worden. Verkuyten betoogt dan ook dat situationele benaderingen en primordiale benaderingen niet als tegenstrijdig gezien moeten worden, maar eerder als aanvullend.⁹⁰

Migratie kan een enorme invloed hebben op het etnische identiteitsdomein van mensen. In het nieuwe land behoren migranten opeens bij een minderheidsgroepering en moeten zij in feite een nieuw leven beginnen. In de volgende paragraaf ga ik kort in op migratie, waarna ik een beeld tracht te schetsen van de meiden hun (beleving van) etnische identiteit door middel van het behandelen van hun houding ten opzichte van het land van herkomst en hun zelfdefinitie.

3.3 Migratie

Immigratie kan verschillende redenen hebben: politiek, economisch en persoonlijk. Allereerst kunnen mensen gaan migreren om te ontsnappen aan oorlog, geweld of vervolging. De meeste mensen migreren echter om economische redenen, zoals werkgelegenheid en welvaart. Persoonlijke redenen kunnen studie, gezinshereniging en gezinsvorming zijn.

In de jaren zestig zijn er veel gastarbeiders uit Turkije en Marokko naar Nederland gekomen. Vaak was het plan om na een tijdelijk verblijf weer terug te keren naar het land van herkomst. Na verloop van tijd heeft dit verblijf echter veelal een permanent karakter gekregen, waarbij de rest van het gezin ook immigreerde naar Nederland.⁹¹ Ezra vertelt hoe haar grootvader haar ouders aanraadde om in Nederland te komen wonen en werken:

Ezra (17 jaar): Ja, eerst kwam mijn opa hier voor werk en mijn ouders waren toen in Turkije nog en ik was er nog niet, alleen mijn broer. Toen zei mijn opa van: 'Kom hier naar Nederland, want hier heb je veel werk', want daar had je niets. Toen zijn mijn ouders hier heen gekomen.

⁸⁹ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 51.

⁹⁰ Ibidem, 52.

⁹¹ Dekovic, 'Opvoeding in', 35.

Naast economische migranten verblijven er in Nederland ook politieke vluchtelingen, bijvoorbeeld uit Somalië, Iran of Afghanistan, vanwege een voor hen onveilige politieke situatie. Thana is op jonge leeftijd uit Afghanistan gevlucht en Rida uit Irak.

Tegenwoordig hoeft immigratie niet meer te betekenen dat de band met het land van oorsprong verbroken wordt. Terwijl de migranten in het nieuwe land leven, wonen en werken, kan het land van herkomst ook in de gaten worden gehouden. Aspecten van de globalisering, zoals het versnelde verkeer van informatie, goederen, kapitaal en technologie, bieden mogelijkheden die vroeger niet bestonden.⁹² De snellere en goedkoper wordende communicatiemiddelen, zoals het internet en de telefoon, zorgt ervoor dat contact met de achterblijvers kan blijven bestaan. Veel migranten houden zich bezig met grensoverschrijdende activiteiten: Ze volgen het nieuws uit het land van herkomst, ze onderhandelen er mee, sturen er geld naartoe of maken gebruik van het stemrecht. Daarnaast gaan veel migranten in de vakantieperiodes terug naar hun dorp of stad van origine.⁹³

Migranten verplaatsen zich dus niet van de ene samenleving naar het andere, maar behoren tot meerdere samenlevingen en leven op meer dan één plek: op sociaal-cultureel, economisch en politiek gebied. Dit nieuwe soort migratie wordt transnationale migratie of simpelweg 'transmigratie' genoemd, om de nadruk te leggen op het permanente grensoverschrijdende karakter van de migratie.⁹⁴ Migranten ontwikkelen hun transnationale identiteit mede op basis van hun identificaties met groepen in het land van herkomst of in de wijdere – internationaal verspreide – diaspora van migrantengemeenschappen, bijvoorbeeld op grond van geloof.⁹⁵

3.3.1 Band met het land van herkomst

Allochtone jongeren, die meestal (bijna) hun hele leven in Nederland hebben gewoond, beschouwen – in tegenstelling tot hun gemigreerde ouders – Nederland vaak als hun thuisland waar zij hun toekomst willen opbouwen.⁹⁶ Onderzoek in allochtone gezinnen heeft aangetoond dat veel eerste en tweede generatie migranten georiënteerd blijven op het land van oorsprong en de bijbehorende cultuur proberen te behouden.⁹⁷ Dit komt tot uiting in het taalgebruik, eetgewoonten, religieuze gedragingen, feestrituelen, et cetera. Op deze manier

⁹² Eugene Roosens 'Omgaan met culturele en etno-nationale diversiteit' in: Christiane Timmerman, *Allochtone jongeren in het onderwijs: een multidisciplinair perspectief* (Antwerpen en Apeldoorn 2002) 13-18, aldaar 14.

⁹³ G. Engbersen, E. Snel, A. Leerkes e.a. *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie* (Rotterdam 2003) 33-38.

⁹⁴ Roosens 'Omgaan met', 14.

⁹⁵ Engbersen, *Over landsgrenzen*, 1.

⁹⁶ Dekovic, 'Opvoeding in', 35-36.

⁹⁷ Idem.

blijft een etnisch gevoel van herkomst en 'behoren bij' leven.⁹⁸ Vaak verwachten migranten dat hun nakomelingen ook hun etnische identiteit behouden en de normen en waarden van het land van herkomst in ere houden. Jongeren worden aangemoedigd de taal van het land van herkomst te spreken, de religie over te nemen en te trouwen met iemand uit de eigen etnische groep.⁹⁹

Vanwege de onveilige situatie in hun land van herkomst zijn de Iraakse Rida en Afghaanse Thana nog niet terug geweest in hun geboorteland. Hun binding met hun land van oorsprong bestaat vooral uit de verhalen van hun ouders, eetgewoontes en gebruiken thuis. Zij geven dan ook aan voornamelijk georiënteerd te zijn op Nederland en hun toekomst hier te zien:

RP: Zou je er wel willen wonen?

Rida: Wonen ja. Maar... aan de ene kant wel en aan de andere kant niet. Want in Irak zijn ze Arabisch en ik kan niet Arabisch lezen en schrijven, alleen praten, dus dat is heel moeilijk voor mij om daar voor altijd te gaan wonen. Dus in Nederland is eigenlijk mijn toekomst.

RP: Zo zie je het ook voor jezelf?

Rida: Ja, want daar heb ik niks.

De Turkse meiden uit dit onderzoek zien Turkije als hun vaderland. Als ze daar heen gaan zijn ze bij hun familie en 'eigen' mensen:

RP: Hoe vind je het in Turkije?

Ezra: Ik vind het eerlijk gezegd veel leuker en gezelliger. Ja...wat zal ik noemen. Daar ken je ook veel mensen. Ja, hier ken je ook wel veel mensen, maar dat zijn niet echte familie. Hier heb ik niet zo veel familie, wel veel kennissen enzo. Maar daar heb ik wel echt veel familie, weetje.

RP: Hoe vind je het in Turkije?

Aïcha: Gewoon ja, het is mijn eigen land toch.

RP: Maar je zou er ook wel willen wonen uiteindelijk, in Turkije?

Aïcha: Ja, eigenlijk wel. Ja maar toch...hier vind ik het ook wel fijn, maar ik weet niet.

Turkije is toch wel meer, gewoon als ik daar kom dan, alles is gewoon even gezellig, ja... Mijn eigen land toch, toch wel iets warmer voor mij dan hier. Want hier, ja tegenwoordig

⁹⁸ Roosens 'Omgaan met', 14.

⁹⁹ Dion, 'Gender', 517.

iedereen zit hier te discrimineren, alles, dus ja. Ben ik liever in Turkije toch?

RP: En vind je het nog een verschil in hoe mensen in Turkije met elkaar omgaan en in Nederland?

Aïcha: Ja, dat wel. In Turkije zijn ze meer van, stel ik zie jou voor het eerst: 'Oh, ja zus van me' gelijk zo, 'Habibi' dit dat. Maar hier is gewoon ja: 'Hallo.' Gewoon andere gesprekken zeg maar en daar is het gewoon net alsof je gelijk één familie bent. Gewoon iedereen is gewoon alsof je elkaar al jaren kent.

Aïcha vindt dat er in Nederland 'killere' omgangsvormen gelden en dat er meer discriminatie voorkomt in vergelijking met Turkije. De warme gevoelens die het land van herkomst bij de meiden oproept zorgen ervoor dat ze niet zeker weten of ze in Nederland willen blijven wonen. Toch blijkt uit andere citaten dat de meeste Turkse meiden hun toekomst wel in Nederland te zien. Ze houden beide opties open:

Ezra: Willen wonen? Ja, misschien... Misschien wil ik later wel, maar dat weet ik niet zeker. [...] Mijn ouders vroegen ook aan mij van: "Zou jij misschien in Turkije willen wonen? Of wil jij nog hier verder wonen of studeren of... Ja hoe wil je het?" zeg maar. Ik zeg: 'Ja, ik wil wel hier doorstuderen enzo en ik wil ook wel hier gaan trouwen', zei ik tegen mijn ouders. Toen zeiden ze zo van: Oh oké, dan gaan we eerst dat regelen en als je getrouwd bent dan mag je zelf weten of je hier woont of in Turkije. Daar bemoeien we [ons] niet mee', zeiden mijn ouders.

RP: Hoe vind je het daar [in Turkije RP]?

Sedef: Prachtig. Als ik daar aankom... Eigenlijk is het gewoon echt mijn vaderland. Dan word je wel blij, maar als je te lang blijft dan denk je van: 'Ik wil eigenlijk wel weer even terug naar Nederland.' [...] Ja, dan denk je van: 'Ik ben daar altijd en hier ben ik gewoon een korte tijd.' En als je weer in Nederland bent dan denk je van: 'Aah ik wil eigenlijk op vakantie.'

Turkije wordt door de meiden ook geassocieerd met een vakantieland, waar je voor een bepaalde tijd heen gaat. Empirisch onderzoek toont de ambivalente relatie van jongeren uit migrantengezinnen met het land van oorsprong aan.¹⁰⁰ Dit heeft gevolgen voor de zelfdefinitie van allochtone jongeren, zo ook bij de tienermeiden uit dit onderzoek..

¹⁰⁰ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 62.

3.3.2 Zelfdefinitie

RP: Hoe zou je jezelf omschrijven? Als Turkse, als Nederlandse, als...?

Birgül: Eigenlijk voel ik mij wel een beetje hetzelfde, allebei.

Rida: Het loopt door elkaar.

Net zoals de moslimjongeren uit het onderzoek van Ketner vinden de meiden uit dit onderzoek het moeilijk om zichzelf te omschrijven.¹⁰¹ De meesten kunnen geen keuze maken uit de verschillende deelidentiteiten of geven aan dat het Nederlander-zijn toch uiteindelijk de boventoon voert in vergelijking met het Turks, Afghaans of Iraaks-zijn. Aïcha: 'Ik denk toch dat ik meer Nederlander ben eigenlijk.' De context speelt hierbij ook een grote rol:

Tamar: Bij mijn familie voel ik mij net een Turk, op school een Hollander, het is gewoon verschillend. Ligt er aan met wie ik ben, snap je?

Sedef: Als ik eerlijk moet zijn voel ik mij meer Nederlander. Want ja ik ben gewoon echt, thuis ben ik heel weinig eigenlijk. Want ik ben meer met mensen, met omgeving en buiten. Dus dan voel ik mij eigenlijk meer Nederlands. En als ik thuis ben dan ben ik gewoon weer Turks.

Op vakantie in Turkije voelen de meeste Turkse meiden zich erg 'vernederlandst', door het verschil in gedragsregels, het taalverschil en de manier waarop zij worden benaderd door lokale bewoners:

Aïcha: Ja, dat ben ik nu nog steeds als ik daar kom hoor [vernederlandst RP]. Dan zeg ik dingen en dan zeggen ze: 'Doe eens normaal, dat kan je niet zeggen hoor.'

RP: En wat voor dingen dan?

Ja, bijvoorbeeld over jongens, van: 'Ja, die jongen is mooi.' Kijken ze me aan [van]: 'Weetje, vind je dat normaal? Dat doe je hier niet.'

Tamar: Daar vinden ze dat ik mij gedraag als een Nederlander. Dan moet ik mij echt proberen aan te passen, maar dat gaat niet.

RP: En hoe, wat willen ze dan dat je je aanpast?

Ja daar zijn ze gewoon echt strenge moslims. Daar willen ze dat de meiden niet naar buiten

¹⁰¹ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 60.

gaan en al dat soort dingen. Maar ik ben echt altijd buiten, internetcafés en dat soort dingen. Dus... Dat kan mij niet echt zo veel schelen.

Sedef: In Turkije ben je gewoon echt, echt met Turken. Ik bedoel, alleen met Turkse mensen en plotseling praat je wel eens Nederlands tegen gewoon Turkse mensen. Oh kut, dat moet je niet hebben.

Alleen Ezra zegt zich overal meer Turks dan Nederlanders te voelen:

Ezra: Nationaliteit is een Nederlander, zeggen ze dan. En ze zeggen dan dat ik ook een Nederlander ben, maar ik voel me toch meer als een Turk. En ik kan ook beter Turks als Nederlands, omdat ik thuis alleen maar Turks praat, met mijn ouders en we kijken naar de tv, naar de muziek, alles gewoon weet je wel. Dus ik voel mij meer een Turk eerlijk gezegd.

Vanwege haar taalgebruik, gewoontes, gebruiken en vooral haar gevoel ziet Ezra zichzelf in de eerste plaats als Turkse. Deze zelfcategorisering en -identificatie wordt door sommigen in haar sociale omgeving afgewezen. Net zoals de andere Turkse meiden wordt zij in Turkije zelf benaderd als Nederlandse, wat haar een beetje in verwarring brengt:

Ezra: Als ik in Turkije ben dan voel ik me weer een beetje raar. Daar weten ze heel snel van: 'Oh zij komt uit Europa.' Ik weet ook niet hoe ze dat zien, maar mijn ouders zeggen: 'Volgens mij van je kleding, of hoe je een beetje praat, accent kan ook wel.' Dat is ook wel grappig als je naar een winkel, naar de stad gaat en je komt er zo aan, die mensen van daar, als ze wat kopen, als ze een truitje zien van tien euro. En ja, geven ze voor vijf euro ofzo en als ik er aan kom en ik praat ook gewoon Turks, maar ze zien aan mij dat ik uit Europa kom, dan doen ze het dubbele.

Bovenstaande toont aan dat jezelf definiëren niet alleen een kwestie van zelf beslissen is, maar dat anderen dit ook moeten accepteren.

Een andere term die sommige meiden gebruiken om hun eigen groep aan te duiden is 'buitenlanders'. Op deze manier maken zij onderscheid tussen allochtone en autochtone Nederlanders:

Aïcha: Met Nederlanders is het contact anders.

RP: Ja?

Aïcha: Want kijk, wij buitenlanders begrijpen elkaar meer, zeg maar. Als we wat vertellen: 'Oké, wij snappen elkaar.' Maar als je dat aan een Nederlander vertelt dan doen ze een beetje van: 'Huh?'

Wanneer de meisjes in dit onderzoek zichzelf in relatie tot Nederlanders definiëren, gebruiken zij de groepsterm 'buitenlanders' in de meeste gevallen en op een vanzelfsprekende manier, iets dat in groter studies onder allochtonen ook naar voren komt.¹⁰² De pubermeiden lijken deze negatief geladen term te hebben opgenomen in hun zelfbeeld. Dit toont aan hoe de sociale omgeving van invloed is op hun identiteitsvorming. Hun etnische zelfdefinitie is sterk gerelateerd aan en gevormd door de relaties en interacties met Nederlanders en de Nederlandse samenleving.

De meisjes lijken hun etnische groep, maar ook hun groep 'buitenlanders' gekoppeld te hebben aan het etnisch-overstijgende 'moslim-zijn'. Thana vertelde bijvoorbeeld aan haar moeder dat ik buitenlanders kwam interviewen over hun islamitische geloof. Op de school van de meiden zijn – in etnische zin – de 'Nederlanders' in de meerderheid, met daarnaast andere kleinere etnische groepjes. Het moslim-zijn sluit veel van deze groepjes in, het is een verbindende factor, waarmee men zich identificeert en tegelijkertijd onderscheidt van de autochtone Nederlanders. Daarnaast worden zij door anderen ook veelal benaderd en aangesproken op hun moslim-zijn. In het volgende hoofdstuk zal ik de moslimidentiteit en onderlinge verbondenheid verder toelichten.

De etnische termen die de meisjes gebruiken om zichzelf te definiëren zijn heel erg afhankelijk van de context: Afhankelijk van de omstandigheden identificeren de meiden zich (meer of minder) met één van de groepen. Verkuyten vat het als volgt samen: 'Etnische zelfdefinities geven aan wie mensen zijn en wat zij vinden en doen, en deze definities krijgen inhoud in een context waarin diverse indelingen mogelijk zijn.'¹⁰³ De etnische identiteit van de meisjes komt tot uiting in hun cultuur.

3.4 Culturen

Zoals in het eerste hoofdstuk al werd genoemd, wordt er soms gesproken over migranten en hun nakomelingen alsof zij 'tussen twee culturen' zouden leven. Verscheidene politici maken bij de bespreking van maatschappelijke problemen gebruik van het 'culturele verschillen'-argument: Een symbolische benadering die losstaat van de werkelijke samenleving:

¹⁰² Verkuyten, *Etnische identiteit*, 139.

¹⁰³ *Ibidem*, 122.

In the political discussions which concern the immigrants and their integration in Dutch society, the political participants do not stop to speak about the 'communities' of the migrants, about their 'cultures' and about their 'collective identities' as if those concepts refer to an existent cultural and social reality, but without providing evidence that this reality really exists. This tendency is strongly reinforced by those persons who put themselves in the foreground as 'representatives' of the interest of those 'communities'.¹⁰⁴

Culturen worden in deze voorstellingen gepresenteerd als afgebakende, los van elkaar staande, onveranderlijke eenheden, waarbij de kinderen van migranten worden voorgesteld als passieve cultuurdragers in plaats van creatieve vormgevers van cultuur.¹⁰⁵ Meerdere onderzoeken hebben aangetoond dat dit een misvatting is.¹⁰⁶ Allochtone jongeren leven niet *tussen* twee culturen, maar *in* culturen. Zij hebben te maken met meerdere culturele lagen waarin zij deelnemen: met de dominante samenleving en met de eigen etnische achtergrond, maar ook met een religieuze of nationale laag. Zij beschikken over een zogenaamde bi culturele of meervoudige culturele competentie. 'Zij zijn creatief, adaptief en flexibel in het construeren van een eigen identiteit, vanuit de verschillende mogelijkheden die hen ter beschikking staan', aldus Godsdienstwetenschapper Susan Ketner.¹⁰⁷

De meiden uit dit onderzoek laten zich neutraal tot erg positief uit over het feit dat ze beschikken over meerdere culturele repertoires:

RP: Wat vind je ervan dat je twee culturen kent?

Tamar: Dat vind ik wel prima, gewoon leuk.

Rida: Ik vind het heel leuk.

Birgül: Dat vind ik wel fijn eigenlijk. Als ik in Turkije had gewoond en niks van andere culturen had geweten, dan zou ik heel anders tegen de wereld opkijken. Maar nu ik twee verschillende culturen ken en ook nog de talen, dat is wel heel fijn. Dat andere mensen ook anders denken en ja, dat soort dingen.

Sedef: Het is gewoon apart eigenlijk. Want als je met één cultuur zit dan zou je na gaan denken van: Hoe zou eigenlijk een andere cultuur zijn? Kijk en Nederland is ook een vrij land en je kent... Er zijn heel veel allochtone mensen, dus je gaat gewoon meer culturen leren

¹⁰⁴ Van den Bulk, *Later kan ik*, 124-145. Oorspronkelijk uit: J. Berting, *The Diabolic Triangle*, lezing tijdens symposium Roosevelt Academy, Middelburg, Nederland (2009).

¹⁰⁵ Buitelaar, *Van huis uit Marokkaans*, 12-13.

¹⁰⁶ Gerd Baumann, *Contesting Culture. Discourses of Identity in Multi-Ethnic London* (Cambridge 1996).

Buitelaar, *Van huis uit*. Ketner, *Marokkaanse wortels*. Eugene, 'Omgaan met'. Et cetera.

¹⁰⁷ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 10.

kennen dan Turkse. Veel leuker dan als je in een land bent van: 'Oh er is eigenlijk maar één ding' weet je wel. Dat je denkt van: 'Dat is eigenlijk heel saai'.

De pubermeisjes vinden het handig dat ze weten wat belangrijk is in de ene cultuur en wat in de andere. Uit de interviews blijken de meisjes soms toch voor uitdagingen en spanningen te staan die te maken hebben met verschillende culturen. In sommige situaties ervaren zij een 'cultuurverschil' tussen henzelf en autochtone Nederlanders. Dit verschil koppelen zij vaak aan het allochtoon-zijn ('buitenlanders') en aan hun islamitische geloof, waarbij ze vaak geen onderscheid maken tussen wat typisch 'etnisch' en wat typisch 'religieus' is.

Aangezien de meisjes uit dit onderzoek óf geboren zijn in Nederland óf van heel jong af aan in Nederland wonen, representeren hun geëmigreerde ouders, grootouders en andere familieleden voor een groot gedeelte het culturele repertoire van het land van herkomst. Ze verbinden de tienermeiden met hun etnische en religieuze achtergrond als Turkse, Afghaanse of Iraakse en als moslima en geven via opvoeding bepaalde normen en waarden door. In de volgende paragrafen schets ik het culturele repertoire van de meisjes dat thuis heerst door de relatie met hun ouders en hun opvoeding te bespreken. De – door de meisjes beleefde – verschillen tussen hun cultuur en de autochtone Nederlandse cultuur zullen hierbij ook aan bod komen en de manier waarop zij hiermee omgaan. In het hoofdstuk hierna zal ik specifiek, verder en dieper ingaan op het religieuze repertoire van de meisjes.

3.4.1 Omgang met ouders

Alle meiden geven aan een goede band te hebben met hun ouders. Ze geven aan dat het hebben van respectvolle omgang met hun ouders erg belangrijk is:

RP: Hoe ga je om met je ouders? Wat is jouw band met je ouders?

Ezra: Ik heb natuurlijk als eerste respect voor mijn ouders. En ja, ik luister naar hun. Als ze zeggen van: 'Ja, je gaat niet dat doen of ga niet dit doen', dan doe ik dat ook niet. En als ik wat wil gaan doen dan zeg ik ook tegen hun van: 'Mag ik ergens heen gaan, mag ik uitgaan ofzo?'. Dan zeg ik dat.

Gehoorzaamheid, respect en conformisme staan vaak centraal in de opvoeding binnen allochtone gezinnen uit niet-westerse landen.¹⁰⁸ De opvoedingsstijl in niet-westerse gezinnen

¹⁰⁸ Ketner, *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond*, 85.

in Nederland, is, in vergelijking met de opvoeding in autochtone gezinnen, meer autoritair.¹⁰⁹ Kinderen moeten zich aan de regels houden en ouders zonder al te veel tegenspraak gehoorzamen.¹¹⁰ De laatste jaren is deze autoritaire opvoedingsstijl in islamitische migrantengezinnen afgenomen en hebben kinderen meer bewegingsruimte gekregen.¹¹¹

In eerste instantie hebben de meeste meiden, als ik er direct naar vraag, geen kritiek op hun ouders opvoeding en beantwoorden de vraag of zij hun kinderen later net zo zouden opvoeden allemaal positief. Tamar: 'Ik vind mijn ouders de beste.' De meiden gedragen zich erg trouw richting hun ouders. Deze onvoorwaardelijke loyaliteit en het grote belang van ouders voor islamitische jongeren komt regelmatig in onderzoek onder moslimjongeren naar voren.¹¹²

In tweede instantie blijkt uit de interviews dat een aantal meiden soms wel moeite hebben met de gedragsregels van hun ouders. Dit zal blijken uit de citaten van deze meisjes bij de volgende paragrafen.

3.4.2 Onderhandelingsruimte(n)

De meiden zijn blij dat hun ouders, in vergelijking met autochtone ouders, flexibeler zijn wat betreft eten(stijd), zak- of kleedgeld, huishoudelijke taken en bedtijd:

RP: En denk je ook dat er een verschil is tussen jouw ouders en Nederlandse ouders?

Rida: Ja, bij Nederlanders is het zo dat bijvoorbeeld... Zeg maar, ze krijgen iedere maand bijvoorbeeld geld, maar als bijvoorbeeld dat geld op is krijgen ze niet weer. Bij mij is het zo ik krijg kleedgeld en gewoon zakgeld en als ik nog meer wil krijg ik nog meer. Vaak is dat niet zo.

RP: En zijn er nog dingen anders in jouw leven, bij jouw thuis dan bij Nederlandse klasgenootjes?

Ezra: Nou...het is wel anders natuurlijk. Eh ja, we hebben thuis niet echt van: [...] op die tijd moet je thuis zijn, op die tijd gaan we eten, of jij moet afwassen en de volgende dag ik. Dat hebben wij niet gewoon niet. We zeggen gewoon, mijn ouders zeggen gewoon van: 'Wil je gaan stofzuigen?' bijvoorbeeld. En we hebben niet echt bepaalde tijden weetje. Wanneer we [wat] willen doen, doen we het gewoon. En bijvoorbeeld, ja...[...] Bij Nederlanders zeg maar

¹⁰⁹ Wilma Vollebergh, Margreet Ten Have, Maja Deković e.a. 'Geestelijke gezondheid bij migrantenkinderen in Nederland' in: Trees Pels en Wilma Vollebergh (red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (Amsterdam 2006) 20-32, aldaar 28.

¹¹⁰ Dekovic 'Opvoeding in', 37.

¹¹¹ De Koning, *Zoeken naar*, 157.

¹¹² Nabben, *Van Allah*, 79. Ketner, *Marokkaanse wortels*, 84-85. De Koning, *Zoeken naar*, 157.

gaan de kinderen meestal, krijgen één keer per week chips ofzo of cola, bij ons is het gewoon van alles eten.

In het privédomen, thuis, vinden de meiden dat zij vrijer worden gelaten dan Nederlandse schoolgenoten.

In het publieke domein vindt juist het omgekeerde plaats. De meiden vinden dat ze minder bewegingsvrijheid hebben dan autochtone jongeren, een ervaren verschil dat in veel empirische studies onder allochtone jongeren naar voren komt.¹¹³ Als het gaat over activiteiten buitenshuis, zoals uitgaan, of kledingstijl, omgang met jongens en seksualiteit beschouwen de meisjes hun ouders als veel strenger dan autochtone ouders:

Aïcha: [...] Bijvoorbeeld over seks enzo, dat soort dingen, met ouders enzo. Nederlanders vinden dat allemaal heel normaal. En dan komen wij er aan. Wij vinden dat echt niet normaal, wij durven daar niet eens naast ouders over te hebben.

Birgül: Bijvoorbeeld Nederlandse vaders die laten hun dochters en hun zonen ook eigenlijk veel vrijer. Ook in bijvoorbeeld een relatie nemen. Daar zijn Nederlandse ouders wel wat vrijer in.

RP: En merk je dat zij [vriendinnen] een andere achtergrond hebben?

Birgül: Ja, Nederlands meisje best wel. Ze doet gewoon wat ze wil. Ze hoeft het niet eens aan haar ouders te vragen. En...dat Hindoestaanse meisje die is ook wel best wel gebonden aan haar moeder. En die moet ook wel alles vragen net als mij. Bijvoorbeeld als ik naar de stad wil na schooltijd, dan moet ik wel eerst bellen van: 'Mag ik naar de stad?' Dus ja, er zit wel wat verschil.

's Avonds laat op straat of uitgaan, zit er niet in voor Birgül – net zoals voor de meeste meiden – en als ze overdag ergens spontaan heen wil moet zij daarvoor eerst toestemming vragen aan hun ouders.

Naast dit verschil in opvoeding ervaren de meiden ook een verschil in de behandeling van dochters en zoons in hun eigen gezin en over het algemeen in islamitische gezinnen:

RP: Hoe vind je het dat je een meisje bent?

¹¹³ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 85. Dekovic, 'Opvoeding in', 38.

Sedef: Nou een meisje zijn is eigenlijk heel klote, want een jongen kan een meisje heel veel aan doen natuurlijk. Een jongen kan ook een meisje slaan of als meisje word je thuis anders behandeld bij ons natuurlijk. Een meisje mag iets minder dan een jongen. Eigenlijk mag een meisje bijna helemaal niks, maar een jongen wel. Dus aan de ene kant denk ik, waarom ben ik geen jongen dan kan ik alles doen weet je wel? Dat zei mijn vader ook, van: 'Als je een jongen was dan ben je meer vrij'.

RP: Wat vind je positiever aan een jongen zijn?

Birgül: Dan kan je wat meer.

RP: Wat dan?

Birgül: Gewoon. Ja, je ouders zijn niet zo erg... Bij een meisje zijn ze van: 'Oh je moet daar niet heen of je mag dat niet doen'. Maar bij een jongen zijn ze daar wat minder in.

RP: Wanneer word je dan anders behandeld dan een jongen?

Aïcha: Ja stel je voor ik ga tegen mijn ouders zeggen van: 'Ik ga om drie uur 's nachts naar buiten, ik ga even uit' ofzo, dat soort dingen, dan zouden ze mij als meisje niet laten. Maar als jongen zou zeggen: 'Oké, ga maar' zo meer.

Jongens hebben minder last van bemoeienis van hun ouders en meer bewegingsvrijheid buitenshuis. Dit komt naar voren uit verscheidene studies: Islamitische meisjes hebben minder bewegingsvrijheid dan de jongens, vooral in het publieke domein en het domein van peer-relaties en heteroseksuele relaties in het bijzonder.¹¹⁴ In het volgende hoofdstuk zal ik dit verschil toelichten

3.4.3 Gedragsregels

Zoals uit bovenstaande blijkt hebben sommige meisjes het wel eens moeilijk met de strenge regels van hun ouders. Birgül: 'Soms moet ik gewoon echt alles gaan vragen, dat is wel vervelend.' Een aantal meiden geven aan wel eens een aanvaring te hebben (gehad) met hun ouders:

¹¹⁴ Nabben, *Van Allah*, 31. Ketner, *Marokkaanse wortels*, 75-76. Buitelaar, *Van huis uit*, 199. Dion, *Gender*, 516-517. Badra Djait, 'Sociale en etnische identiteit in de multiculturele samenleving. Een exploratief onderzoek naar de identiteitsbeleving(en) bij allochtone jongeren in Gent', in: Foblets, Marie-Clarie en Cornelis, Eva (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven 2003) 81-98, aldaar 83. Trees Pels en Cécile Nijsten 'Jongeren over hun opvoeding', in: Trees Pels (red.), *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school* (Assen 2000) 88-113, aldaar 90.

RP: Heb je ook wel eens ruzie [met je ouders]?

Aïcha: Ja tuurlijk, dat heeft iedereen wel.

RP: Hoe ga je om met je ouders? Wat is je band?

Sedef: Nou [...] het gaat gewoon goed. In het verleden hebben we wel heel veel dingen mee gemaakt en [hadden ze] geen vertrouwen in mij. Maar later vertrouwen ze mij ook meer, dus nu is dat helemaal perfect.

Birgül: Hoe ga ik om met mijn ouders... Ja, het gaat wel goed denk ik... Ik had eergisteren eigenlijk nog een ruzie, maar dat gebeurt wel vaker... Maar verder gaat het wel goed.

RP: En wat voor zaken zijn dat dan, waarover je ruzie hebt?

Birgül: Nou eigenlijk, ze zeggen dat ik een beetje te brutaal ben en dat ik overal antwoord op heb. Als zij iets zeggen dan moet ik stil zijn, maar dat kan ik niet. Ik moet wat terug zeggen. Dan krijg ik ruzie.

Sedef geeft aan zich vroeger niet altijd aan de regels van haar ouders te hebben gehouden, waardoor haar ouders haar niet meer vertrouwden. Het conflict van Birgül met haar ouders klinkt als een typische botsing tussen een puberkind en haar ouders – zoals een intergenerationeel conflict, waarbij het om grensoverschrijdend gedrag van pubers gaat – maar het kan ook veel complexer, dieper en omvattender zijn en over dieperliggende identiteits- en loyaliteitskwesaties gaan.¹¹⁵ De ruzie zou een voorbeeld kunnen zijn van hoe gedrag dat in het nieuwe land als succesvol wordt gezien, namelijk ‘het hebben van een eigen mening’, problemen kan creëren in de familiecontext.¹¹⁶

Wanneer ik direct vraag naar de meiden hun mening over de strengere opvoeding van hun ouders (in vergelijking met autochtonen en/of jongens) geven ze aan dit niet erg te vinden:

Tamar: Nee ik ben daar gewoon aan gewend. Ik vind dat niet lastig.

Rida: Nee, ik vind het niet erg, want mijn ouders zijn... Ik vind... ik ben wel blij met mijn ouders dat ze een beetje streng zijn, want ze zijn ook bezorgd om mij. Ze willen niet dat ik het slechte pad op ga. Dus dat vind ik wel goed van mijn ouders.

¹¹⁵ Dekovic, ‘Opvoeding in’, 39-40.

¹¹⁶ Dion, ‘Gender’, 518.

Sedef: Nee, dat vind ik niet erg, want ik ben ook zo opgegroeid, dus dan hou ik er rekening mee, vind ik niet erg ofzo.

RP: Wat vind je daarvan, dat er nog zo'n verschil zit [tussen de opvoeding van jongens en meisjes]?

Aïcha: Aan de ene kant vind ik het wel goed. Want kijk, meisjes zijn toch anders dan jongens vind ik. Wat jongens zijn meer van... Die kunnen meer doen zeg maar. Stel er gebeurt wat op straat, wat wil jij als meisje gaan doen? Je kan nooit sterker dan een jongen zijn. Misschien kan het wel, maar dan moet het wel iemand zijn van: 'Oké, die is niks.' Maar als meisje kan je niks, maar als jongen kan je echt wel wat.

De meiden blijven erg loyaal naar hun ouders. Ze lijken de gedragsregels in een bepaalde mate te hebben geïnternaliseerd en proberen deze te beredeneren.

3.4.4 Verschil vader en moeder

De meeste meiden geven aan een andere, hechtere relatie te hebben met hun moeder dan hun vader. Ze vertellen veel meer aan hun moeder, die zij omschrijven als een vriendin, waarmee ze over alles kunnen praten:

Rida: Ja mijn moeder is net mijn vriendin. En mijn vader hetzelfde, maar mijn vader vertel ik niet zo veel dingen als mijn moeder.

RP: Wat vertel je wel aan je moeder en niet aan je vader?

Rida: Euhm... Zeg maar, relatie en jongens bijvoorbeeld. Over school of over andere dingen.

Aïcha: Ja, als ik bijvoorbeeld een jongen leuk vind of als ik een vriendje heb. [Dan] ga ik natuurlijk wel naar mijn moeder toe, zeg ik wel tegen mijn moeder: 'Ja, ik heb een vriendje'. Die vindt het ook allemaal wel goed. Maar naar mijn vader hoef ik niet toe te gaan, nee.

Thana: [...] Mijn moeder zegt altijd tegen mij: 'Als er iets is, als je iets wil vertellen kan je het altijd vertellen,' want mijn moeder wordt nooit boos, niet zo snel boos. En als ik iets heb gedaan ofzo vertel ik het altijd alles aan mijn moeder.

Sedef: Mijn moeder weet gewoon alles en mijn vader niet. Bij ons is het gewoon zo dat je de vader niks kan vertellen, als je een vriendje wil of wie. Maar mijn moeder die kan het wel een beetje in schatten en is veel relaxer.

De meeste meiden vinden hun moeder veel minder streng in vergelijking met hun vader. Bij hun moeder kunnen ze terecht met moeilijke vragen en dilemma's over seksualiteit en jongens.

Officieel wordt het hebben van een relatie door beide ouders ten strengste verboden. Een aantal meiden vertellen wel dat hun moeder een relatie 'stiekem' zou toestaan of gedogen, zolang ze het discreet aanpakken, oftewel buiten het zicht van hun vader en de gemeenschap, en zich 'zedig' gedragen, oftewel geen seksuele omgang. Hierover vertel ik in het volgende hoofdstuk meer. Het voltrekken van een aantal zaken buiten het gezichtsveld van de vaders komt in empirisch onderzoek onder islamitische jongeren naar voren.¹¹⁷ Dit zou kunnen liggen aan de traditionele autoritaire rol van de vader in islamitische gezinnen.¹¹⁸ Moeders zouden meer open staan voor verandering en modernisering in het gezin dan vaders.¹¹⁹ Het feit dat de moeders van de meisjes uit dit onderzoek (vaak) weten waar hun dochters zich mee bezighouden lijkt een strategie die zorgt voor een zekere gemoedsrust bij de pubermeiden.

Dat een aantal meiden zich niet houden aan de gedragsregels die thuis gelden is ondertussen duidelijk geworden. Waar deze strenge regels vandaan komen en hoe de meiden dit beleven, wordt in het volgende hoofdstuk verder besproken.

3.5 Tot besluit

De meeste meiden uit dit onderzoek geven aan dat hun identiteitsbesef afhankelijk is van de situatie. Het gevoel Turks, Afghaans of Iraans te zijn wordt veelal gekoppeld aan de thuissituatie. Buitenshuis voelen de meiden zich vaker meer Nederlander en zo worden ze in het land van herkomst ook benaderd. Uit hun eigen taalgebruik blijkt ook dat zij zich identificeren met de overkoepelende etnische groepsbeschrijving 'buitenlanders', wat vaak wordt verbonden aan het islamitische geloof. Dit toont aan hoe zelfbeschrijving en toeschrijving door anderen van invloed zijn op het identificatieproces. Over het algemeen zijn de meiden uit dit onderzoek georiënteerd op Nederland, vooral wat betreft studeren. De Turkse meiden voelen zich sterk verbonden met het land van herkomst, maar hebben hiermee een ambivalente relatie.

De verhalen van de meiden laten zien dat zij niet leven *tussen* culturen, maar *in* culturen. De pubermeiden zeggen geen probleem te hebben met het leven in meerdere

¹¹⁷ De Koning, *Zoeken naar*, 157.

¹¹⁸ Dekovic, 'Opvoeding in', 36.

¹¹⁹ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 86.

culturen, maar uit antwoorden op andere vragen blijken er toch zeker spanningen te heersen tussen de verschillende culturele repertoires. De pubermeisjes ervaren een verschil in opvoeding in vergelijking met autochtone jongeren. Hun eigen opvoeding omschrijven zij als strenger, maar dat zien ze niet per se als iets slechts. Ze zijn erg loyaal ten opzichte van hun ouders en hun cultuur uit het land van herkomst en benadrukken de goede band met hun ouders en het respect dat zij voor hen hebben, maar geven ook aan niet altijd met ze overweg te kunnen. Vooral hun vader is, volgens de meeste meisjes, weinig flexibel. De meiden zijn tevreden met hun bewegingsvrijheid in het privédoein, maar wat minder wat betreft het publieke domein, vooral in vergelijking met jongens. Ze proberen met hun ouders te onderhandelen over meer bewegingsruimte, maar dat lukt niet altijd. Net zoals andere pubers houden de meiden bepaalde zaken voor zichzelf – in ieder geval voor hun vader – zoals het hebben van een vriendje of hun rookgedrag. Veel meiden kunnen hiermee vaak wel terecht bij hun moeder, die zij zien als een vriendin, wat een zogenaamde generatiekloof enigszins overbrugd.

In het volgende hoofdstuk zal dieper ingegaan worden op de kleinere onderhandelingsruimte die de meiden hebben in vergelijking met jongens. Daarnaast zal de aandacht uitgaan naar de religieuze identificatie en de betekenissen die de meiden hier aan geven.

Hoofdstuk 4 Mijn islamitische cultuur

4.1 Inleiding

Ik werd gereduceerd tot één label: moslim. Dat heeft mij heel veel pijn gedaan. Ik ben opgegroeid met het idee dat ik gewoon een Amsterdamse meid ben. Toen ik studeerde kreeg ik de eerste klap. Toen werd ik opeens ‘de ander’, ‘de buitenlander’, ‘de Marokkaan’. Maar na 9/11, ja, toen werd ik opeens ‘de moslim’. ‘Gemeenteraadslid de moslima’.¹²⁰

Tahara (hoogopgeleide vrouw)

Bovenstaand citaat laat zien dat Tahara zichzelf vooral ziet als een Amsterdamse meid, maar door anderen wordt gezien en aangesproken als vertegenwoordiger van alleen moslims. Een benadering waarmee ze niet blij is.

Het spreken over moslimmigranten uit niet-Westerse landen is veranderd: van een economische aanduiding als migrant of ‘buitenlandse gastarbeider’ naar een etnische aanduiding als Turk of Marokkaan. Tegenwoordig staat de religieuze aanduiding als moslim voorop.¹²¹ De eenzijdige nadruk op het moslim-zijn en de negatieve aandacht voor niet-westerse migranten en hun nakomelingen zorgen ervoor dat zij zich in Nederland ‘de ander’ voelen:

Tja, vroeger werd er helemaal geen aandacht aan besteed, weet je. Je was gewoon moslim. En ik vastte af en toe. En nu, nou ja, na de moord op Theo van Gogh en alles wat er in de wereld gebeurd is...vragen er meer mensen van ‘ben jij moslim?’¹²²

Siham (meisje, 17 jaar, vwo)

Ik vind het wel moeilijk, vooral nu, want de mensen kijken me nu raar aan. Ze zeggen: ‘Ah, die moslims, die blazen ons altijd op.’ [...]¹²³

Adil (jongen, 15 jaar, vmbo)

¹²⁰ Marjo Buitelaar, *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters* (Amsterdam 2009) 280.

¹²¹ Buitelaar, *Van huis uit*, 280. Oorspronkelijk uit: H. Obdeij en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 368.

¹²² Ketner, *Marokkaanse wortels*, 93.

¹²³ Idem.

De hele discussie, of het nou een Nederlands tintje heeft of een Marokkaans tintje, het blijft een kampendiscussie. Je hoort bij 'ons' en niet bij die 'anderen'. Maar dat is niet de realiteit. En als je wel zo wilt denken, dan krijg je waar we nu een beetje in zitten. Het Westen versus het Oosten, of de moslims versus de niet-moslims. Dat is in ieder geval niet de wereld waarin ik wil leven en ook niet iets waar ik mijn kinderen mee groot wil brengen.¹²⁴

Boushra (hoogopgeleide vrouw)

Ook al wonen en werken veel moslims hier al jaren en doen zij volop mee in de Nederlandse samenleving, de laatste tijd hebben zij het idee gezien te worden als een vreemde. Ze voelen zich buitengesloten en spreken zelfs van een 'anti-moslimklimaat'.¹²⁵ Ze leven in een maatschappij waarin ze tegelijkertijd ingesloten zijn als uitgesloten worden.

Zowel niet-moslims als moslims zelf leggen de nadruk op de religieuze identiteit. Moslims zien zichzelf steeds meer in de eerste plaats als moslim en presenteren zich ook als zodanig.¹²⁶ Een logisch gevolg van de manier waarop identiteit tot stand komt: in wisselwerking met anderen. Deze verschuiving, deze islamisering van identiteit, maakt meerdere manieren van denken mogelijk over wat het betekent om een moslim te zijn.

Vele studies hebben de individualisering van religieuze overtuigingen aangewezen als belangrijkste ontwikkeling in moslimgemeenschappen.¹²⁷ De term 'geïndividualiseerde islam' wordt daarbij gebruikt om aan te geven dat de islam tegenwoordig bij veel moslim in de eerste plaats leeft in en behoort tot de privésfeer. Het is een islam waar de gelovige zelf beslist welke elementen van de islam bindend zijn en welke niet: 'For some, being a Muslim becomes a matter of faith and private religious practice, [...]. For others, it becomes a tradition to which they can refer, but to which they do not feel bound or obligated.'¹²⁸

Tegenwoordig zijn moslims vrijer om te kiezen hoe zij hun religiositeit vorm willen geven, waardoor er sprake is van een groeiende verscheidenheid in religiositeit onderling en tussen generaties.

Dit hoofdstuk gaat over de religieuze identificatie van de pubermeiden en hun cultuur waar dit tot uiting komt. Ik behandel in dit hoofdstuk onderwerpen die verbonden zijn aan het islamitische geloof van de meisjes. Dat wil niet zeggen dat sommige zaken ook niet 'etnisch gekleurd' zijn, het is vaak een 'en-en' situatie, maar om analytische redenen heb ik een

¹²⁴ Buitelaar, *Van huis uit*, 116.

¹²⁵ Ibidem, 110.

¹²⁶ J. Bowen, 'Focus on Muslims in Europe', in: J. Bowen, *Religions in Practice. An anthropology of religions* (Boston 2006) 196-209, 207.

¹²⁷ Frank Peter, 'Individualization and authority in Western European Islam', in: *Islam & Christian-Muslim Relations* 57 (2006) 105-118, aldaar 105.

¹²⁸ Bowen, 'Focus on', 207.

kunstmatige scheiding gemaakt. Allereerst bespreek ik het theoretische kader omtrent religieuze identiteit. Daarna komen de meiden uit dit onderzoek zelf aan het woord over hun moslima-zijn en de hierbij gepaarde uitdagingen. Ik eindig met een overzicht van de uitkomsten en een antwoord op de vraag: Hoe construeren en beleven mijn informanten als pubermeisjes hun deelidentiteiten als dochter en als moslima?

4.2 Religieuze identiteit

Religie geeft een persoon een coherente set van ideeën en idealen vanuit welke hij of zij kan leven: een model van en voor de werkelijkheid.¹²⁹ ‘Het verschaft een individu antwoorden op levensvragen, bevestigt een basisgevoel van vertrouwen en schrijft een duidelijke manier van leven voor’, aldus Godsdienstwetenschapper Susan Ketner.¹³⁰ Daarnaast geeft het iemand het gevoel ergens bij te horen en verschaft het een exclusieve en positieve identiteit.

Etnische en religieuze identificatie kunnen behoorlijk met elkaar verweven zijn. Ook bij religieuze identificatie kan verwantschap een rol spelen en dan met name door de loyaliteit naar de ouders toe. Etnische identificatie is echter een ‘vanzelfsprekende’ identiteit: een blijvende deelidentiteit.¹³¹ Een mens kan niet veranderen van etniciteit, maar wel van geloof. Formeel gezien heeft of iemand moslim is niets te maken met verwantschap, ook al ervaren mensen dat zelf vaak anders.

De religieuze identiteit van moslims wordt bepaald door het uitspreken van de geloofsbelijdenis: ‘Ik getuig dat er geen god is dan Allah, en ik getuig dat Mohammed zijn dienaar en Boodschapper is.’¹³² Door te kiezen voor de islam als geloof, gaat iemand deel uitmaken van de *umma*, de gemeenschap van moslims. De moslimidentiteit overstijgt daarmee etnische en nationale grenzen en onderscheidingen.¹³³

Ik behandel hieronder een aantal thema’s waaraan te zien valt hoe de meisjes hun moslimidentiteit ervaren, hoe dit tot uiting komt in hun religieuze repertoire en hoe zij hiermee omgaan. Deze thema’s zijn: moslim-zijn, eigen keuze, culturele hoedsters, roddel en discriminatie.

¹²⁹ Clifford Geertz, *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz* (New York 1973) 90, 123.

¹³⁰ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 13.

¹³¹ De Koning, *Zoeken naar*, 157.

¹³² *Ibidem*, 29.

¹³³ Marjo Buitelaar, ‘De islamisering van identiteit onder jongeren van Marokkaanse afkomst’, in: Meerten ter Borg, Erik Borgman, Marjo Buitelaar, e.a. (red.), *Handboek Religies in Nederland. Perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer 2008) 239-252, aldaar 247.

4.2.1 Moslim-zijn

Birgül: Ik geloof dan in Allah en ja, dat is voor mij gewoon de grootste, zeg maar.

Birgül en andere tienermeiden geven aan dat het islamitische geloof veel voor hen betekent:

Rida: Ja ik ben moslim en dat betekent heel veel voor mij.

Sedef: Ja geloof betekent voor mij wel veel.

Tamar: Ik ben gewoon geboren als moslim. Ik heb het van mijn ouders geleerd en van imams. En ik ben er gewoon trots op en ja ik kan er niks aan veranderen. Ik bedoel als ik geboren ben als een moslim, kan ik niet [zeggen]: 'Nee, ik ben geen moslim of wat dan ook.' Ik gedraag me als een moslima.

Voor Tamar en andere meiden uit dit onderzoek lijkt het moslim-zijn een vanzelfsprekendheid te zijn, iets wat in grotere onderzoeken onder islamitische jongeren ook naar voren komt.¹³⁴ Tamar verwijst naar haar moslimouders om aan te geven dat ze daarmee automatisch moslim is. Haar uitspraak laat zien hoe religieuze en etnische identificatie voortdurend door elkaar heen lopen.

De meisjes vertellen wanneer zij iemand zien als een 'ware moslim(a)' en wat er bij komt kijken:

Sedef: Nou een echte moslim noem ik iemand pas als diegene echt vijf keer per dag gaat bidden en een hoofddoek draagt en ook wel eens de koran tussendoor leest. Weet je wel, dat hoort er gewoon. En dat je één keer in je leven eigenlijk naar Mekka gaat, dat is bij ons zo. Dat noem ik gewoon echt een moslim.

Birgül: Een echte moslim...die zich aan de regels houdt... Doet wat God wil zeg maar.

Ezra: Als diegene veel gaat bidden en als die een hoofddoek draagt, de vrouw bijvoorbeeld en wijde kleren. En als die aan de regels houdt, de vijf zuilen hebben wij. En als die daar zich aan houdt en naar de bedevaart gaat.

¹³⁴ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 89, Nabben, *Van Allah*, 76.

Rida: Als hij zich aan de, zeg maar, islam zijn regels houdt. Meisjes horen hoofddoek te dragen, maar niet alle moslims dragen hoofddoek, bij de meisjes dan. En die jongens ja die moeten bidden en niet uitgaan en zo, dat hoort allemaal niet. Drank, drinken dat hoort niet.

Het moslim-zijn brengt allerlei gedragsvoorschriften met zich mee. Een aantal meisjes geven aan niet aan dit ideaal te (kunnen) voldoen. Ze dragen bijvoorbeeld geen hoofddoek en/of zwarte kleren, bidden niet elke dag en/of gaan niet regelmatig naar de moskee:

Sedef: Ik doe er zelf nou ook niet zo veel mee, want ja... Mijn familie is ook... Ja we hebben wel een geloof, maar mijn familie doet er ook niet zo veel aan. Maar we geloven er wel in, maar als... Zeg maar we hebben ook belangrijke dagen en dan houden we er wel rekening mee. En tussendoor ook als er geen belangrijke dagen dan houden we er ook wel rekening mee. Kijk, zoals een moslimmeisje moet gewoon een hoofddoek dragen, helemaal dicht aangekleed... Kijk zoals ik heb geen hoofddoek en ik ben gewoon...hoe ik gewoon mezelf ben.

Ezra: Ja eigenlijk doe ik niet zo veel voor het geloof. Bijvoorbeeld ik draag geen hoofddoek of ik ga niet zo vaak naar de moskee.

Thana: Ja, ik ben wel moslim. Maar mijn ouders en ik doen helemaal niks, bijvoorbeeld wij bidden niet. En we doen wel aan Suikerfeest, maar wij doen er niet zo veel aan, we zijn niet zo streng.

Rida: Zeg maar ik ben een moslima en ik doe niet alles wat zeg maar in de Koran staat of wat we moeten doen. [...] Mijn moeder zegt ook: 'Wij doen niet echt alles wat in de Koran staat of wat de islam...wat er bij hoort.'

RP: En wat is dat dan?

Rida: Zeg maar ik draag geen zwarte kleren, een beetje kort en mijn hoofddoek zit zo. En... Ja, ik praat met jongens, maar dat hoort niet zo. Een moslim moet echt haar hoofddoek zo strak en lange kleren dragen en niet met jongens praten. Gewoon haar eigen ding doen. Met school bezig zijn, met islam meer. Maar... Ik doe dat niet allemaal.

Veel meiden doen wel mee aan de ramadan. Thana: '[...] Want als ik geen ramadan neem, dan voel ik mij heel anders en als ik ramadan neem ben ik heel blij dat de dag voorbij is, dat

ik het heb genomen.' Het deelnemen aan de ramadan geeft moslims onderling een enorm gevoel van verbondenheid: Deze maand is een sociale gebeurtenis.¹³⁵

Empirisch onderzoek onder moslimjongeren toont aan dat het voor de jongeren moeilijk is om in een 'vreemde context', in een samenleving waarin moslim-zijn geen vanzelfsprekendheid is, de islam te praktiseren.¹³⁶ De meisjes uit dit onderzoek geven hier ook blijk van. Als reden voor het niet optimaal praktiseren van hun geloof verwijzen sommige meisjes naar hun omgeving. Bijvoorbeeld naar het niet vrij kunnen krijgen op religieuze dagen, de onmogelijkheid op school om te bidden, hun familie die ook niet 'streng zijn in de leer' en hun vrienden waar ze niet teveel van willen afwijken:

Ezra: Ja, ik voel me wel als moslim. Ik weet er ook heel veel van. Ja alleen ik draag geen hoofddoek enzo en ik doe echt niet van die wijde kleren aan dus. Ik wil ook een beetje... Hoe zal ik het zeggen... Ja mijn vriendinnen die dragen ook zo, weet je, daar wil je ook een beetje bij horen.

Sedef: Ik zou later pas, ik ben natuurlijk jong en jongere mensen denken er natuurlijk heel anders over. En ik wil dat later pas gaan doen. Als ik getrouwd ben...

RP: Het is wel je streven?

Sedef: Ja, je moet het gewoon. En eigenlijk moet ik dat ook nu doen. Maar ja... Dan denk, ik denk als ik al mijn vrienden zie, dan denk ik van, ja ik wil het eigenlijk ook niet. Nu nog niet. Ik ben jong, ik leef nog mijn leven. Ik wil nog leuke dingen doen. Daarna misschien pas.

Het strikt houden aan islamitische regels is voor sommige meiden iets voor later, wanneer ze volwassen zijn. Anderen wijzer er op dat het ware moslim-zijn vooral zit in het innerlijke en tot uiting komt in 'zedig' gedrag:

Thana: Moslim, een goede hart. En je moet weten wie God is.

Tamar: Wat doe ik er aan... Nou ik doe geen slechte dingen die je niet mag bijvoorbeeld. Bijvoorbeeld in ons geloof mag je niet liegen en ik lieg bijvoorbeeld niet. Zulke dingen. En daar hou ik mij gewoon aan.

¹³⁵ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 89.

¹³⁶ *Ibidem*, 90.

Aïcha: Ik vind als je echt een moslim bent... Ze zeggen: 'Je mag niks doen wat niet in de Koran staat' enzo. Dan vind ik dat je niet moet roken, niet moet drinken en gewoon respect hebben voor de vrouw. Dan kan ik tegen je zeggen: Je bent echt een moslim. Maar als je met een hoofddoekje hier bent ofzo en je gaat roken, je bent met jongens, vriendje, dan denk ik: Wat ben jij voor moslim dan?

Rida: Ja [een goede moslima zijn zonder een hoofddoek te dragen RP] kan wel, maar... Sommige houden zich niet aan de regels. Die gaan zeg maar [...] uit en zo, drinken. [...] Sommige meisjes die dragen wel lange kleren enzo. Die denken: 'Ja wij zijn goede meisjes' maar dat zijn ze eigenlijk helemaal niet.

RP: Waarom niet dan?

Rida: [...]Want zij gingen ook met jongens knuffelen en deden alles. [...] Dus dat klopt niet.

Birgül: Nou eigenlijk er zijn ook meisjes bijvoorbeeld zonder hoofddoek die ook moslim zijn. Dat noem ik ook wel een moslim. Bijvoorbeeld ze kunnen wel, ze kunnen geen hoofddoek dragen, maar... Ze kunnen wel al het, allerlei dingen doen wat God wil zeg maar.

Bovenstaande citaten laten zien hoe de meiden soms in tweestrijd zijn wat betreft hun religieuze identiteit. Ze delen zichzelf in bij moslims, voelen zich verbonden met de religieuze groep en zeggen een goede moslima te willen zijn, maar zien in hun dagelijkse leven geen of weinig mogelijkheid om aan de verplichtingen die er volgens henzelf bij horen te voldoen. Door de verhalen heen klinkt onzekerheid en de grote invloed van leeftijdsgenoten en ouders door. Beïnvloed door anderen en onderhandelend met zichzelf proberen de pubermeiden hun religieuze identiteit zelf vorm te geven.

4.2.2 Eigen keuze

Sedef: Kijk zoals ik heb geen hoofddoek en ik ben gewoon eh hoe ik gewoon mezelf ben. Mijn vader zegt ook niet eens van: Ja, jij moet een hoofddoek.' Dat zegt hij niet. [...] Hij zegt van: 'Je moet het zelf beslissen en als je het zelf wilt moet je het zelf weten, want als ik tegen jou zeg: "Je moet een hoofddoek dragen" en achteraf ga je naar buiten en haal je hem er weer uit, dan loop je zo rond en dan kom je weer thuis met een hoofddoek. Dan heb ik daar gewoon niks aan. Dus dat is gewoon je eigen beslissing.' [...] Daar is mijn vader niet te streng over. [...] Ja, dat is wel fijn, want ik wil het zelf nu ook nog niet. Daarom.

Wanneer de pubermeiden vertellen over hun doen en laten als moslima benadrukken zij vaak hun eigen keuzevrijheid:

Tamar: Het was gewoon mijn beslissing, ik wou het zo graag. En ik heb het gedaan.

RP: En wat vindt je moeder ervan?

Tamar: Zij vindt het prima. [Ze] zei: 'Het is je eigen beslissing.'

(Later in het interview)

Tamar: Het is mijn geloof en zij [haar moeder RP] heeft er niks over te zeggen.

Thana: Ging ik soms wel en niet [mee doen met de Ramandan RP]. Maar ik hoef eigenlijk niet van mijn moeder, maar mijn moeder zegt wel: 'Je mag het zelf weten.' Maar ik wil dat wel.

Onderzoek onder islamitische gezinnen laat zien dat ouders – meer dan vroeger – de nadruk leggen op vrijwilligheid wat betreft islamitische gebruiken: 'Het moet uit het hart komen.'¹³⁷ Ouders zouden minder autoritair zijn geworden in hun (religieuze) opvoeding en hun kinderen meer ruimte geven om hun eigen islam te definiëren.¹³⁸ Volgens antropoloog Martijn de Koning is de religieuze identiteit van jongeren uit islamitische migrantengemeenschappen dan ook deels primordiaal.¹³⁹ De jongeren groeien van jongs af aan op met de islam, maar gaan zelf op zoek naar de invulling en interpretatie van de islam die het beste voor hen werkt. Ze beleven religie niet langer meer per definitie op de manier waarop hun ouders dat doen of deden.¹⁴⁰ 'Zo wordt de moslim identiteit, en het geheel van overgedragen religieuze repertoires en culturele tradities in moslim gezinnen, voorwerp gemaakt van individuele keuze, selectieve toe-eigening en zelfbewuste expressie', aldus sociaal en cultureel psycholoog Karen Phaet.¹⁴¹

In een niet-islamitische samenleving is het voor moslimjongeren niet altijd duidelijk wat wel en niet mag vanuit de islam. Dit geldt ook voor de meiden uit dit onderzoek. De meeste meiden gaan met geloofsvragen eerst naar hun ouders of andere familieleden:

¹³⁷ De Koning, *Zoeken naar*, 119.

¹³⁸ Ibidem, 157.

¹³⁹ Idem.

¹⁴⁰ Van Voorst, *Jullie zijn anders*, 41. Meryem Kanmaz, '“Onze nationaliteit is onze godsdienst.” Islam als 'identity marker' bij jonge Marokkaanse moslims in Gent' in: Marie-Claire Foblets en Eva Cornelis (red), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven, 2003) 115-131, aldaar 120-121.

¹⁴¹ Karen Phaet, 'De constructie van etnisch-religieuze identiteit en alteriteit: beeldvorming en beleving van de islam in Nederland' in: Marie-Claire Foblets en Eva Cornelis (red), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven, 2003) 155-183, aldaar 178.

RP: En wat voor vragen zouden dat zijn?

Sedef: Nou misschien over bidden en wat ik er voor moet doen. Wat kan ik meer doen voor mijn geloof zeg maar, dat soort dingen... Ja [met] mijn tante ben ik ook [...] heel erg goed, dus stel als ik iets wil vragen over hoe seks zou zijn, dat zou ik ook aan haar willen vragen. Maar ik heb het er liever met mijn moeder over.

Ezra: Ik had een keer bijvoorbeeld aan mijn ouders gevraagd hoeveel profeten wij hadden en toen gingen we die allemaal noemen en de namen en ja... Zulke dingen.

Daarnaast gaan een aantal meiden ook zelf op zoek naar informatie over hun godsdienst op het internet:

RP: En als je iets te weten wil komen over de islam? En als je ergens met een vraag zit? Naar wie ga je dan?

Tamar: Googlen, zelf uitzoeken.

Birgül: Ik zoek meestal heel veel dingen op internet. Ik vraag het niet echt aan mijn ouders.

De Turkse Birgül is een typisch voorbeeld van een jonge kritische moslima, die ontevreden is met de islam van haar ouders. Ze vindt dat haar ouders te weinig weten over de islam en gaat daarom zelf op zoek naar antwoorden op geloofsvragen:

Birgül: Ik las heel veel op internet. Ik ging echt allemaal dingen op zoeken van het geloof, want mij werd het niet verteld. En mijn ouders... Zij weten ook niet zo veel. [...] Dat is makkelijk hoor, er zijn heel veel van die forums ook. [...] Dan kunnen allemaal mensen reageren en dan weet ik hoe andere mensen erover denken. Allemaal zulke dingen.

Volgens antropoloog Werner Schiffauer is de toe-eigening van een zelfbewuste islamitische identiteit een ontwikkeling die al jaren aan de gang is bij migranten en steeds belangrijker is geworden bij de daaropvolgende generaties.¹⁴² De autoriteit in de islam verschuift: Moskeeën en imams raken het alleenrecht op islamitische kennis kwijt. 'Vroomheid is [...] niet langer automatisch gekoppeld aan een rijpere leeftijd, maar ligt nu binnen het bereik van iedereen', aldus Buitelaar.¹⁴³ Jongeren emanciperen op religieus terrein ten opzichte van de oudere generatie en ontwikkelen hun religiositeit voornamelijk in onderling contact met elkaar en via internet, waarbij ze zelf keuzes maken.

¹⁴² Peter, 'Individualization', 107-108.

¹⁴³ Buitelaar, *Van huis uit*, 180.

Birgül vertelt hoe ze vorig jaar besloot om een hoofddoek te nemen en zich voortaan volledig in het zwart te kleden. Dit zorgde voor de nodige consternatie bij haar ouders, maar uiteindelijk stonden zij het toe:

Birgül: Het was vorig jaar in Turkije, met de zomer, toen wou ik dat. Maar eigenlijk waren mijn ouders er tegen. Ze wouden niet dat ik een hoofddoek zou dragen, omdat ik dan als enige was in huis en mijn moeder wou niet en dan zouden mensen wel een beetje raar opkijken. Van de dochter heeft wel, maar de moeder niet. [...] Maar ik bleef maar door zeggen van: 'Ik wil het en dat kan jullie niet schelen, want het is mijn toekomst.' En toen op een gegeven moment mijn vader werd wel een beetje boos. Hij zei zo tegen mijn moeder: 'Ja en nu laat je dat kind met rust en doet [ze] wat ze wil.' Dus vanaf toen had ik het.

Naast de manier waarop Birgül opkomt voor zichzelf en eigen terrein opeist, laat het citaat ook zien hoe belangrijk de mening van andere mensen is voor de moeder van Birgül. De invloed en functie van de sociale omgeving wordt in de volgende paragrafen behandeld.

4.2.3 Culturele hoedsters

In het vorige hoofdstuk werd al opgemerkt dat de meisjes uit dit onderzoek vinden dat er strengere regels voor hen gelden dan voor jongens. Tijdens de puberteit wordt duidelijk hoe gender een belangrijk rol gaat spelen in de identiteitsvormingsprocessen van islamitische tienermeiden. '[...] Zowel vanwege de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling die de meisjes zelf doormaken, alsook vanwege ouders die hun dochters steeds meer beperkingen opleggen,' aldus Buitelaar.¹⁴⁴ Sedef kan hierover meepraten:

Sedef: Ja, een jongen hé... Bij ons, bij de jongens, ja die mogen dan alles weer. Daar doen ze niet zo streng over.

Een verklaring hiervoor kan gezocht worden in de neiging van islamitische migrantengemeenschappen om de vrouwen in hun gemeenschap te beschouwen als symbolische dragers van de continuïteit en eenheid van de etnische groepering.¹⁴⁵

Onderzoek heeft uitgewezen dat migrantengemeenschappen die van huis uit grote waarde hechten aan een sterke familieband en in het nieuwe land weinig aanzien hebben, de neiging hebben om hun lage positie te compenseren door zichzelf hogere morele kwaliteiten

¹⁴⁴ Buitelaar, *Van huis uit Marokkaans*, 199.

¹⁴⁵ Dion 'Gender', 517.

toe te schrijven.¹⁴⁶ Deze kwaliteiten fungeren als symbolische markeringen die de grenzen aangeven tussen de eigen gemeenschap en het nieuwe land. Ze gaan vaak over familierelaties en tradities, domeinen waarin vrouwen de centrale figuren zijn. De vrouwen zijn de 'belichamingen' en doorgevers van traditionele ideeën over gedrag: de 'culturele hoedsters'.¹⁴⁷

Het bewaken van de eigen culturele grenzen komt tot uiting in de verscherpte controle van het gedrag van vrouwen, vooral bij jonge ongehuwde vrouwen. Verschillende onderzoeken laten zien hoe vrouwen uit migrantengemeenschappen zich moeten houden aan traditionele gedragscodes, zoals de omgang met het andere geslacht en de kledingstijl.¹⁴⁸ Het omgaan met jongens of mannen is voor meisjes aan allerlei regels gebonden. Deze regels gaan over 'kuis' gedrag en maagd blijven tot het huwelijk. Als een meisje deze regels overtreedt kan dit effect hebben op de reputatie van haar familie en op haar eigen kansen op een huwelijk.¹⁴⁹

Sedef stipt (als enige meisje in dit onderzoek) het onderwerp maagdelijkheid aan in haar interview:

Sedef: Wij moeten ook gewoon tot het huwelijk maagd moeten blijven. Dat hebben wij natuurlijk. Daar moet je echt rekening mee houden, want als je later wil trouwen en je gaat trouwen en je bent op huwelijksnacht...

Uit angst voor het verlies van haar maagdelijkheid verbiedt de vader van Sedef haar om verkering te hebben. Eerder kwam dit verbod ook al aan de orde, wat ook geldt voor de andere meiden uit dit onderzoek:

Rida: [...] Ik ben ook moslima en moslima's horen geen vriendjes te krijgen.

Birgül: Maar bijvoorbeeld, mijn vader als hij hoort dat ik een vriend heb bijvoorbeeld, nou ik zou niet weten wat er dan gebeurt...

¹⁴⁶ Buitelaar, *Van huis uit*, 15-16.

¹⁴⁷ Saba Mahmood, 'Ethical Formation and the Politics of Individual Autonomy in Contemporary Egypt', in: *Social Research*, Vol. 70, No.3 (2003) 837-866, aldaar 837.

¹⁴⁸ Buitelaar, *Van huis uit*, 147.

¹⁴⁹ Edien Bartels, 'Eén dochter is beter dan duizend zonen.' Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen (Den Haag 1993) 52. Ketner, *Marokkaanse wortels*, 73.

Uit de interviews komt naar voren dat zedig gedrag erg belangrijk is. De bewegings- en keuzevrijheid van de meiden wordt hierdoor begrensd. De vrijheid geldt tot een bepaalde hoogte, kleding mag bijvoorbeeld niet 'te bloot' zijn:

Sedef: Kijk, wij mogen dan niet te open aankleden. [...] Van mijn ouders mogen we niet met zo'n topje lopen ofzo of iets te kort, dat mag dan weer niet.[...] Maar als ik op vakantie ben [in Turkije RP] dan denkt mijn vader van: 'Doe maar, want dan vind ik het niet erg.' Waar wij wonen zijn ook heel veel Turkse mensen en die kennen elkaar heel goed. En als wij dat zouden doen, dan komt er gelijk roddels. Dat is het hier bij ons.

Thuis moet Sedef zich 'zedig' kleden, maar op vakantie, waar niemand van de Turkse migrantengemeenschap haar ziet, mag zij zich 'bloter' kleden. Naast de contextgebondenheid van sommige regels geeft het citaat aan hoe roddel als sociaal controlemiddel functioneert in een migrantengemeenschap.¹⁵⁰

4.2.4 Roddel

Ketner beschrijft de grote rol die roddels worden toebedeeld in migrantengemeenschappen:

De effecten van roddel lijken binnen een migrantencontext te worden versterkt. Omdat er dikwijls sprake is van een relatief kleine gemeenschap [...] is er sneller sprake van een normatieve consensus over afkeurenswaardig gedrag en kan er bovendien gemakkelijk over worden gegaan tot publiek belachelijk maken, laster of zelfs verstoting.¹⁵¹

De mening van anderen lijkt een belangrijke motivatie te zijn om zich te houden aan bepaalde gedragsregels. Roddels dienen om aan te geven wat wel en wat niet kan. Het is in feite een discussie over de morele orde van een groep.¹⁵² Op deze manier wordt aan jongeren overgedragen wie zij zijn en hoe zij zich dienen te gedragen. Daarnaast zorgt het voor een gevoel van verwantschap. 'Dat geeft mensen een gevoel dat men bekend en vertrouwd met elkaar is, men elkaar begrijpt en bij elkaar hoort,' aldus De Koning.¹⁵³

¹⁵⁰ Heidi Mertens 'Plaats en identiteit. Belevingen van Turkse jonge vrouwen in Brussel en in Istanbul' in: Marie-Claire Foblets en Eva Cornelis (red), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven, 2003) 41-63, aldaar 60.

¹⁵¹ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 74.

¹⁵² De Koning, *Zoektocht naar*, 133.

¹⁵³ Ibidem, 156-157.

In hoofdstuk twee kwam de angst voor roddels door leeftijdsgenoten al ter sprake. De meisjes verbinden deze activiteit vooral aan de etnische en/of religieuze gemeenschap waartoe zij behoren:

Sedef: 'Want mensen hier...[...] De Turkse mensen hier in Zwolle, zijn gewoon, die kennen elkaar zo goed en dan [gaat het van] pappadappap [kletsen RP].' Ja en dan maken ze er ook dingen bij wat er eigenlijk niet bij hoort. Dus bij ons is het eigenlijk zo een beetje.

Rida: Vorig jaar hier op school zaten ook twee Marokkaanse meisjes en die kwamen altijd naar mij toe: 'Ja Rida, je draagt te strakke kleren en ja wat heb je aan, waarom praat je veel met jongens' enzo... Ik zei: 'Ja, je moet eerst naar jezelf kijken en dan pas over andere mensen praten.' Want [zij] gingen ook met jongens knuffelen en deden alles. [...]

De ouders van de meiden lijken het belang van roddels door te geven aan hun dochters:

RP: Heb je wel eens een vriendje gehad?

Rida: Ja eigenlijk wel.

RP: En daar wisten je ouders van?

Rida: Mijn moeder wist dat wel en ze zei daar niks over, maar ze wou liever dat ik dat niet deed. Omdat andere mensen, als mensen mij zagen dat ze over mij gingen praten.

De meiden moeten bedacht zijn op de normen en waarden die heersen in hun gemeenschap en zich hieraan conformeren. Onderzoekster Trees Pels noemt dit 'rekening houden met' een centraal onderdeel van de habitus als islamitische vrouw, wat gevolgen heeft voor hun bewegings- en keuze ruimte.¹⁵⁴ Ook bij het omschrijven van hun eventuele toekomstige partner houden sommige meisjes uit dit onderzoek de verwachtingen en wensen van hun sociale omgeving in het oog.

4.2.5 Huwelijkspartner

Bijna alle meisjes uit dit onderzoek geven aan later te willen trouwen. Ze vinden het belangrijk dat hun toekomstige echtgenoot ook islamitisch is. De meeste Turkse meiden hebben daarnaast een voorkeur voor een Turkse partner. Omdat ze daar simpelweg op vallen, vanwege dezelfde cultuur en/of omdat hun ouders dat willen:

¹⁵⁴ Pels 'Conclusies', 160.

Sedef: Ja, hij moet Turks zijn. Dat is wat mijn vader eigenlijk wil. [...] Want stel je voor je gaat met een Surinamer trouwen. Dan zegt mijn vader van: 'Als familie kunnen we niet met elkaar opschieten. Hun mogen iets anders en wij mogen ook misschien ook iets anders. [...] De cultuur is niet hetzelfde, dus dat kan je misschien ruzie krijgen...'

RP: En als je toch met iemand anders thuiskomt?

Sedef: Dat moet ik niet doen, want... Nee dat zou ik ook niet doen, want ik weet al dat het antwoord dan 'Nee' zou zijn. [...] Want ik moet natuurlijk ook vragen van: 'Papa vindt u het goed dat ik dan met hem ga trouwen?' [...] Mijn ouders moeten natuurlijk ook mee beslissen.

Sedef hecht veel belang aan de mening van haar ouders wat betreft haar partnerkeuze. Het 'rekening houden met' komt hier weer naar voren. Empirisch onderzoek laat zien dat de loyaliteit tegenover de familie een belangrijke rol speelt in de huwelijkskeuze van allochtone meiden. Er wordt van hen verwacht dat zij met een man uit de 'eigen' groep, iemand van dezelfde afkomst, trouwt.¹⁵⁵

Vertrouwen, steun en respect worden genoemd als belangrijke waarden in een huwelijk. Hun toekomstige man moet zijn vrouw in haar waarde laten:

Birgül: [...] Hij moet mij snappen. Mij accepteren zoals [...] ik ben.

Rida: Ja, hij moet niet streng voor mij zijn. Want er zijn veel mannen die te streng zijn voor hun vrouwen, zeg maar in mijn geloof. En ja, ik wil niet dat mijn man ook zo streng tegen mij gaat doen. Zeg maar ja niet lange kleren dragen, niet te strak... Ik wil gewoon mezelf, dingen doen waar, wat ik wil en niet dat mijn man van alles zegt tegen mij wat ik moet doen.

Ook Ezra benadrukt geen bazige man te willen: 'Dat hij niet al die regels geeft van: Jij moet dit doen en jij moet dat doen.' De jonge meiden willen van hun toekomstige man de ruimte krijgen om naast het zorgen voor de kinderen ook een baan te hebben:

RP: En hoe zie je jouw toekomst?

Rida: Ja dat ik zo zit met mijn man en mijn kinderen... [...] Werk als tandarts, dat ik een eigen praktijk heb.

De meiden hechten veel waarde aan de vrijheid om zelf keuzes te maken. Bijvoorbeeld in het praktiseren van hun geloof, hun kledingstijl of het wel of niet hebben van een baan.

¹⁵⁵ Djait 'Sociale en etnische identiteit', 84.

4.2.5 Discriminatie

Of een meisje zich nou wel of niet als een 'ware moslima' gedraagt, de meisjes uit dit onderzoek voelen zich met elkaar verbonden door hun gezamenlijke geloof. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting als het gaat over reacties van anderen op moslims:

Aïcha: Sommige mensen gaan van die opmerkingen maken van: 'Ja, Moslims dit, moslims dat', daar kan ik niet tegen. Je moet wel respect hebben voor een ander. [...] Ik ga toch ook niet tegen jou zeggen: 'Jij christelijk, jij weet ik veel', gewoon dat soort dingen. Daar kan ik ook niet tegen. Dan zeggen ze: 'Jij met je hoofddoek.' Dan denk ik: ik zeg toch ook niks tegen jou, waar bemoei je je mee? Daar kan ik wel echt boos om worden. Ook al draag ik het zelf niet en niemand draagt 't bij mij in de familie, maar ja. Het is iedereen zijn eigen ding toch, ik ga mij toch ook niet met andere mensen bemoeien.

Sedef: Ik kan er alleen niet tegen als mensen elkaars geloof gaan discrimineren [...]. Weet je wel, van: 'Ja jouw geloof is dit.' En ik heb gewoon, ik heb liever dat iedereen respect voor elkaars geloof heeft. Want dat is gewoon iedereen z'n eigen geloof eigenlijk, iedereen mag geloven waar ze in willen.

Uit de citaten blijkt dat de meiden waarden, zoals respect voor elkaar en godsdienstvrijheid, erg belangrijk vinden en zich hieraan zelf ook proberen te houden.

Als ik vraag naar eigen ervaringen met discriminatie geven de meeste meiden aan deze niet te hebben. Alleen Rida en Ezra geven aan wel eens persoonlijk gediscrimineerd te zijn:

Ezra: Als je bijvoorbeeld buiten bent in een winkel ofzo, als je in de rij wacht, en bijvoorbeeld jij bent voor, maar dan geven ze iemand anders de voorrang. Dat vind ik wel erg om te zien. [...] En ze schelden je uit.

Rida: Want het moeilijke is, is dat mensen anders naar je kijken. Bijvoorbeeld als ik werk wil zoeken dan nemen ze je niet direct aan. [...] Omdat ik een hoofddoek draag. [...] Of als ik op straat loop. Dan zeggen ze 'Theedoek' bijvoorbeeld.

Uit het verhaal klinkt door dat Rida mee wil doen aan de Nederlandse samenleving, maar door sommige mensen wordt buitengesloten. De negatieve reactie die zij krijgt op het dragen van een hoofddoek zorgt ervoor dat zij zich soms 'de ander' voelt.

Het heersende onbegrip in de Nederlandse samenleving bij de uitvoering van islamitische regels, zoals het dragen van een hoofddoek, wordt vaker door moslimjongeren genoemd.¹⁵⁶ Zij hebben het gevoel als groep niet altijd geaccepteerd te worden, maar laten zich hierdoor niet belemmeren in hun maatschappelijk functioneren. Empirisch onderzoek toont aan dat allochtone jongeren zich zelden persoonlijk gediscrimineerd voelen.¹⁵⁷ Dit kan een strategie zijn om de persoonlijke, negatieve impact van groepsdiscriminatie te minimaliseren.¹⁵⁸

4.3 Tot besluit

Uitkomsten uit recent onderzoek onder moslimjongeren in Nederland laten het volgende zien:

De islam van moslim jongeren levert het beeld op van een geïndividualiseerde en plurale islam 'made in Holland'.

1. Een geïndividualiseerde islam, want een meerderheid van moslim jongeren geeft een persoonlijke en selectieve invulling aan zijn of haar geloofsbeleving.
2. Een plurale islam want de Nederlandse variant van de moslim identiteit biedt ruimte voor discussie en meningsverschil, bijvoorbeeld pro en contra hoofddoekjes.
3. Een plurale islam ook in politiek opzicht, want een meerderheid van moslim jongeren in Nederland is politiek pluralist en ziet de politieke islam als een maatschappijvisie naast andere.¹⁵⁹

De eerste twee punten van de 'Nederlandse' manier van het moslim-zijn zijn in deze scriptie behoorlijk aan bod gekomen. Het derde punt is tijdens mijn onderzoek helaas niet echt ter sprake gekomen.¹⁶⁰

De meisjes uit dit onderzoek voelen zich op een etnische wijze erg verbonden met de moslimgemeenschap en identificeren zich sterk met hun moslima-zijn. Wel geven ze aan zich niet altijd te houden aan de islamitische regels die daarbij komen kijken, zoals de vijf zuilen en de traditionele kleding- en gedragscodes. De Nederlandse context, die niet ingericht is op de islam lijkt hier deels voor te zorgen. De meisjes geven aan zich als groep niet altijd geaccepteerd te voelen, maar geven veelal aan zèlf geen last te hebben van discriminatie. Het dragen van een hoofddoek wordt genoemd als voorbeeld van een religieuze uiting die intolerantie bij niet-moslims oproept.

¹⁵⁶ Ketner, *Marokkaanse wortels*, 90.

¹⁵⁷ Phalet, *Islam in de* (website), 133.

¹⁵⁸ Verkuyten, *Etnische identiteit*, 164-165.

¹⁵⁹ Phalet, *Islam in de* (website), 182.

¹⁶⁰ Idee voor vervolgonderzoek/ander onderzoek?

De tienermeiden geven aan dat de manier waarop zij hun religieuze leven inrichten hun eigen keuze is. Ze benadrukken dat zij hierin worden vrijgelaten door hun ouders. Ook bij hun toekomstige man willen zij deze vrijheid behouden. Innerlijk en goede intenties zijn het meest belangrijk. Naast het vragen aan ouders of andere familieleden, zoeken veel meiden ook zelf dingen uit over de islam en haar regels. Eén meisje uit dit onderzoek neemt onverholen afstand van haar ouders islam. Zij is een voorbeeld van een zelfbewuste kritische moslima die zich op religieus terrein emancipeert ten opzichte van de oudere generatie.

Als jonge ongetrouwde vrouwen in islamitische migrantengemeenschappen hebben de meiden uit dit onderzoek te maken met een sociale controle, wat zich uit in strengere gedragsregels. Er wordt van de meisjes verwacht dat zij 'rekening houden met', zich 'kuis' gedragen. Dat wil zeggen, maagd blijven tot het huwelijk, trouwen met een (voor sommigen Turkse) moslim en geen relaties aangaan. Roddels en hun uitwerking zorgen ervoor dat de meiden zich bewust zijn en blijven van hun positie als culturele hoedsters.

Vanuit hun positie als meisje, puber, dochter, et cetera, creëren de tienermeiden hun eigen moslimidentiteit door creatief om te gaan met verschillende culturele repertoires, waarover ze reflecteren en verantwoording afleggen bij anderen en zichzelf.

Hoofdstuk 5 Conclusie

5.1 Inleiding

In deze scriptie heb ik getracht een beeld te schetsen van de manier waarop allochtone tienermeiden met een islamitische achtergrond hun eigen identiteit vormgeven en beleven. Na analyse van de antwoorden op de vragen die ik vanuit verschillende puberrelevante identiteitsdomeinen heb gesteld aan mijn informanten, heb ik een aantal primaire deelidentiteiten (gender, etniciteit en religie) en deelidentiteiten passend bij de levensfase en hun positie (puber, leerling, dochter en vriendin) geselecteerd. Bij al mijn informanten maken deze deel uit van hun sociale identiteit. Door een aantal thema's te behandelen die te maken hebben met één of meerdere deelidentiteiten heb ik gepoogd de leef- en belevingswereld van mijn informanten in kaart te brengen. De uitkomsten van mijn onderzoek zal ik verderop weergeven, waarbij ik afsluit met een algemene conclusie.

5.2 Uitkomsten

De deelidentiteiten puber en meisje zijn bij alle besproken thema's en contexten betrokken en hebben hierbij een niet geringe invloed, vandaar dat ik vanuit deze posities de andere deelidentiteiten heb behandeld. Hieronder staat de resultaten van deze aanpak.

Het scholier-zijn is erg belangrijk voor de identiteitsontwikkeling van de meiden. Veel meisjes identificeren zich sterk met deze deelidentiteit en zien het als een cruciale rol waarmee zij hun toekomstplannen kunnen waarmaken. Economische zelfredzaamheid en sociale verantwoordelijk zijn genoemde motivaties. Volgens de meiden staan hun ouders helemaal achter hun ambities: sociale mobiliteit wordt door beiden belangrijk gevonden. Vaak zien de meiden hun ouders niet als rolmodel, waarschijnlijk vanwege hun lage sociaaleconomische status en geringe kennis van het Nederlandse onderwijsstelsel. Ouders bemoeien zich weinig met schoolzaken, zoals het maken van huiswerk.

De tienermeiden brengen op school en daarbuiten veel tijd door met hun vriendinnen, die zij vertrouwen en respecteren. Hun sociale leefwereld overstijgt etnische en religieuze grenzen op het gebied van hun vriendengroep en van vrijetijdsbestedingen, zoals televisie kijken. Internet op hun laptop of telefoon zorgt ervoor dat de meiden volop de ruimte en mogelijkheden hebben om zich privé (zonder toeziend oog van hun ouders) en anoniem te uiten en om op onderzoek te gaan. Wat betreft eten (hoeveelheid en tijd), bedtijd en

dergelijke, vinden de meiden dat zij thuis, in vergelijking met autochtone jongeren, aan weinig regels zijn gebonden. Tijdens de interviews geven de meiden dan ook de indruk behoorlijk wat bewegingsvrijheid te hebben in het privé- en schooldomein.

De etnische identiteit van de Turkse meiden speelt een grote rol in hun leven. Ze hechten er veel waarde aan en koppelen het etnische repertoire voornamelijk aan thuis, aan hun ouders en familie. De meisjes hebben ambivalente gevoelens ten opzichte van Turkije, dat zij beschouwen als vaderland, maar tegelijkertijd ook associëren met een vakantieland. De Afghaanse Tamanas en Iraakse Rukkaya lijken een minder hechte band te hebben met hun land van herkomst. Vanwege de onveilige politieke situatie zijn zij er nooit geweest, waardoor vooral hun ouders de 'schakel met' dit land zijn. Zij en de meeste Turkse meiden geven aan voornamelijk georiënteerd te zijn op Nederland, daar zien zij hun toekomst.

Afhankelijk van de context voelen de meiden zich meer Nederlands, Turks, et cetera. Het Nederlander-zijn koppelen zij vaak aan het publieke domein: op school, of op werk. Toch blijkt ook uit hun eigen woorden dat ze in dat domein soms juist als niet-Nederlander worden benaderd, als 'buitenlander'. Met deze negatief geladen groepsterm identificeren de pubermeisjes zich, waarbij de term vaak verbonden wordt aan een gedeeld geloof: de islam.

Ook de religieuze identiteit is een belangrijke pijler in de identiteitsvorming van de meiden. Dit blijkt onder andere uit hun eis dat hun toekomstige partner moslim moet zijn en uit de verhalen over discriminatie, waarbij veel meiden aangeven zich als islamitische (of allochtone) groep wel eens gediscrimineerd te voelen. De ruimte om zich religieus te uiten, bijvoorbeeld door een hoofddoek te dragen, wordt door sommige mensen niet gegeven.

De moslimidentiteit verschilt met andere primaire deelidentiteiten in het opzicht dat het een 'gekozen' identiteit is, waarmee ik wil zeggen dat je in principe moslim(-af) kunt worden. Toch ervaren de tienermeisje dit zelf niet zo. Zij beschouwen hun religieuze identiteit meer als aangeboren, 'etnisch'. Hun subjectieve betrokkenheid vertaalt zich lang niet altijd in actieve participatie in de religieuze sfeer. De meeste meiden uit dit onderzoek lijken selectief te putten uit hun religieuze repertoire waarmee zij tijdens de puberteitsfase kunnen leven en omgaan, waarbij sommige 'officiële' regels wat worden opgerekt. De meiden benadrukken de keuzevrijheid die zij daarin krijgen van hun ouders. Eén meisje uit dit onderzoek is erg kritisch ten opzichte van haar ouders manier van geloven en is daarom zelf, met behulp van internet, op zoek naar de 'ware islam', waarbij zij in het dagelijkse leven de islamitische regels zo volledig mogelijk probeert na te volgen.

De tienermeiden beschouwen het hebben of kennen van meerdere culturen als iets positiefs, waar zij vooral voordeel van hebben. Toch blijkt uit de interviews dat er soms ook

spanning heerst tussen verschillende culturele repertoires, wat zich uit in ruzies thuis of 'stiekem' gedrag. Dit kunnen typische adolescentieconflicten van algemene aard zijn. Echter sommige strubbelingen lijken ook een diepere, complexere aard te hebben. Ondanks dat sommige meiden af en toe botsen met hun ouders tonen zij een enorme loyaliteit richting hun ouders.

In de migrantengemeenschap en op school hebben de jonge meiden te maken met sterke sociale controle, vooral door middel van roddel. Als culturele hoedsters krijgen de meiden weinig tot geen bewegingsruimte op het gebied van kleding en activiteiten, zoals 's avonds naar buiten gaan, seksualiteit, omgang met jongens en relaties. Op deze gebieden blijft hun autonomie ver achter bij die van jongens. De meiden moeten zich 'zedig' gedragen van hun ouders, wat onder andere betekent dat ze geen vriendje mogen hebben en niet mogen roken. Een aantal pubermeiden uit dit onderzoek geven toe zich hier niet altijd aan te houden en hun 'verkeerde gedrag' verborgen te houden voor hun vader en gemeenschap. Meestal is de moeder wel op de hoogte van het wel en wee van haar dochter. Zij wordt dan ook vaak getypeerd als vriendin en lijkt te zorgen voor enige innerlijke gemoedsrust bij de meisjes.

De uitkomsten van dit onderzoek laten zien hoe sociale vergelijking en een verhoogd zelfbewustzijn een grote rol spelen bij de identiteitsontwikkeling van de pubermeiden. Per domein of context gelden bepaalde regels en is er in meer of mindere mate sprake van keuzen/of bewegingsruimte. De meiden lijken dit geïnternaliseerd te hebben in hun denken, doen en laten. Binnen de mogelijkheden die er zijn exploreren de meiden in een poging hun eigen identiteit te vormen. De manier waarop de meiden hun identiteit construeren laat zien dat dit interactief gebeurt. Ze spreken vanuit verschillende uiteenlopende en doorkruisende 'wij-gevoelens', afhankelijk van de context. Het identiteitsvormingsproces lijkt veel op onderhandelen: er worden keuzes gemaakt uit verschillende culturele repertoires en deze worden beargumenteerd. Soms komen bepaalde normen, waarden of gedragingen van culturele repertoires niet overeen of staan ze (te) ver uit elkaar, waardoor op dat moment de ene culturele uiting ontkend of verwaarloosd wordt. Opvattingen en keuzes die gemaakt worden, zijn veelal afhankelijk van omstandigheden en personen met wie ze te maken hebben.

Terugkijkend op mijn onderzoeksresultaten kan ik concluderen dat de negatieve beeldvorming omtrent de islam, moslims, allochtonen en het vmbo geen allesbepalende factor is in het dagelijkse leven van de meisjes uit dit onderzoek. Tijdens de zoektocht naar hun eigen identiteit hanteren de pubermeiden verschillende strategieën waardoor zij in een post-migratie context kunnen omgaan met meerdere culturele repertoires, de sociale omgeving,

hun islamitische geloof, gedragsregels en discriminatie. Vanuit hun primaire deelidentiteiten als meisje en moslima, als Turkse, Afghaanse of Iraakse en vanuit hun positie als puber, leerling, dochter en vriendin ontwikkelen zij een gevoel van een eigen 'ik', waarbij de complexiteit van het identiteitsvormingsproces en de flexibiliteit en creativiteit van de meisjes zelf naar voren komt.

Literatuurlijst

- Asad, T., 'Muslims as a "Religious Minority" in Europe', in: T. Asad, *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*, (Stanford 2003) 159-180.
- Bartels, Edien, 'Eén dochter is beter dan duizend zonen.' *Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen* (Den Haag 1993).
- Baumann, Gerd, *Contesting Culture. Discourses of Identity in Multi-Ethnic London* (Cambridge 1996).
- Baumeister, R.F. en Leary, M.R., 'The need to belong: desire for interpersonal attachments as the fundamental human motivation', in: *Psychology Bulletin*, 117 (3) (z.p. 1995) 497-529.
- Bowen, J., 'Focus on Muslims in Europe', in: J. Bowen, *Religions in Practice. An anthropology of religions* (Boston 2006) 196-209.
- Buitelaar, Marjo, 'De islamisering van identiteit onder jongeren van Marokkaanse afkomst', in: Borg, Meerten ter, Borgman, Erik, Buitelaar, Marjo, e.a. (red.), *Handboek Religies in Nederland. Perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer 2008) 239-252.
- Buitelaar, Marjo, *Islam en het dagelijks leven* (Amsterdam-Antwerpen 2006).
- Buitelaar, Marjo, *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters* (Amsterdam 2009).
- Bulk, Lenie van den, *Later kan ik altijd nog worden wat ik wil. Statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezet onderwijs* (Antwerpen-Apeldoorn 2011).
- Clasen, Donna Rae en Brown, B. Bradford, 'The multidimensionality of peer pressure in adolescence' in: *Journal of Youth and Adolescence*, 14 (6) (z.p. 1985) 451-468.

Crul, Maurice, 'De sleutel tot succes' in: Wim Meijnen, Jan C.C. Rup en Theo Veld (red.), *Succesvolle allochtone leerlingen* (Leuven-Apeldoorn 2001) 31-46.

Daalen, Rinneke van, *Het vmbo als stigma. Lessen, leerlingen en gestrande idealen* (Amsterdam-Antwerpen 2010).

Dion, K. K. en Dion, K. L., 'Gender and cultural adaptation in immigrant families', in: *Journal of Social Issues* 57 (2001), 511-521.

Djait, Badra, 'Sociale en etnische identiteit in de multiculturele samenleving. Een exploratief onderzoek naar identiteitsbeleving(en) bij allochtone jongeren in Gent', in: Foblets, Marie-Claire en Cornelis, Eva (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven 2003) 81-98.

Dekovic, Maja en Pels, Trees, 'Opvoeding in vijf etnische groepen in Nederland', in: Pels, Trees en Vollebergh, Wilma (red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (Amsterdam 2006) 33-43.

Eickelman, Dale F., *The Middle East and Central Asia. An Anthropological Approach* (New Jersey 2002).

Erikson, Erik H., *Identiteit, jeugd en crisis. De begrippen identiteit en identiteitscrisis in de psychologie en psychiatrie* (vertaling *Identity, youth and crisis*) (5^e druk; New York 1983).

Geertz, Clifford, *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz* (New York 1973).

Hermans, Philip, 'Etnische minderheden en schoolsucces. Een overzicht van diverse benaderingen' in: Ch. Timmerman, Hermans, Ph. en Hoornaert, J. (red.), *Allochtone jongeren in het onderwijs. Een multidisciplinair perspectief* (Leuven en Apeldoorn 2002) 21-39.

Kanmaz, Meryem, '“Onze nationaliteit is onze godsdienst.” Islam als ‘identity marker’ bij jonge Marokkaanse moslims in Gent' in: Foblets, Marie-Claire en Cornelis, Eva (red.),

Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren (Leuven 2003) 115-131.

Ketner, Susan, *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond: Exploratie bindingen en identiteitstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst* (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 2008).

Koning, Martijn de, *Zoeken naar een 'zuivere islam'. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims* (Amsterdam 2008).

Mahmood, S., 'Ethical Formation and the Politics of Individual Autonomy in Contemporary Egypt', in: *Social Research* 70 (2003), 837-866.

Mayeux, Lara en Cillessen, Antonius H. N., 'Peer influence and the development of antisocial behavior', in: Engels, Rutger C.M. E., Kerr, Margaret en Stattin, Hakan (red.), *Friends, lovers and groups. Key relationships in adolescence* (Chichester 2007), 33-46.

Mertens, Heidi, 'Plaats en identiteit. Belevingen van Turkse jonge vrouwen in Brussel en in Istanbul', in: Foblets, Marie-Claire en Cornelis, Eva (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven 2003), 41-63.

Nabben, Ton, Yeşilgöz, Berfin en Korf, Dirk J., *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken* (Utrecht 2006).

Pels, Trees, 'Conclusies', in: Pels, Trees en Gruijter, Marjan de, (red.), *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzes en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst* (Assen 2006) 159-173.

Pels, Trees en Nijsten, Cécile, 'Jongeren over hun opvoeding', in: Pels, Trees (red.), *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school* (Assen 2000) 88-113.

Peter, F., 'Individualization and authority in Western European Islam', in: *Islam & Christian-Muslim Relations* 17 (2006), 105-118.

Phalet, Karen, 'De constructie van etnisch-religieuze identiteit en alteriteit: beeldvorming en beleving van de islam in Nederland' in: Foblets, Marie-Claire en Cornelis, Eva (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven 2003), 41-63.

Radstake, Hester en Leeman, Yvonne, 'Begeleiden van gesprekken in de klas over problemen met etnisch gemengd samenleven' in: *Pedagogiek* 28 (30) (z.p. 2008) 171-189.

Roosens, Eugeen, 'Omgaan met culturele en etno-nationale diversiteit', in: Timmerman, Ch., Hermans, Ph. en Hoornaert, J. (red.), *Allochtone jongeren in het onderwijs. Een multidisciplinair perspectief* (Leuven en Apeldoorn 2002) 13-18.

Saharso, Sawitri, *Jan en alleman: etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap* (2^e druk; Utrecht 1995).

Schuyt, Kees, *Over het recht om wij te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap* (Amsterdam 2009).

Taspinar, Birsan, 'De zoektocht naar flexibiliteit. Het verhaal van allochtone jongens' in: Foblets, Marie-Claire en Cornelis, Eva (red.), *Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren* (Leuven, 2003) 65-79.

Veen, Ineke van der, 'Succesvolle Turkse, Marokkaanse en autochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs' in: Meijnen, Wim, Rup, Jan C.C. en Veld, Theo (red), *Succesvolle allochtone leerlingen* (Leuven-Apeldoorn 2001) 13-30.

Verkuyten, Maykel, *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen* (Amsterdam 1999).

Verkuyten, Maykel, *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij* (Amsterdam 2010).

Avest, Ina ter, 'Identiteit in zicht: inzicht in eigen identiteit. De kinder-ZKM als instrument in het proces van het diagnosticeren en stimuleren van ontwikkeling van identiteit' in: Volman,

Monique (red.) *“Bij school denk ik: het gaat gewoon om mij.” Identiteitsontwikkeling in de school* (Arnhem en Nijmegen 2005) 73-88.

Vollebergh, Wilma, Ten Have, Margreet, Deković, Maja e.a., ‘Geestelijke gezondheid bij migrantenkinderen in Nederland’, in: Pels, Trees en Vollebergh, Wilma (red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling. Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (Amsterdam 2006) 20-32.

Volman, Monique, ‘Inleiding. Identiteitsontwikkeling in de school’ in: Volman, Monique (red.) *“Bij school denk ik: het gaat gewoon om mij.” Identiteitsontwikkeling in de school* (Arnhem en Nijmegen 2005) 5-12.

Voorst, Roanna van, *Jullie zijn anders als ons. Jong en allochtoon in Nederland* (Amsterdam 2010).

WRR, *Identificatie met Nederland* (Amsterdam 2007).

Websites

http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/Talmalezing%202008%20Bartels_tcm30-56361.pdf, Bartels, Edien, 'Antropologische dilemma's en onderzoek naar de islam', 17 januari 2012.

www.cbs.nl Centraal Bureau voor de Statistiek

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2004/2004-1569-wm.htm>, 'Niet-westerse allochtonen vaker naar vervolgonderwijs' 26 augustus 2011.

<http://repub.eur.nl/res/pub/23487/RISBO-03%20landsgrenzen.pdf>, Engbersen, G., Snel, E. en Leerkes, A., e.a., 'Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie' (Rotterdam 2003) 28 februari 2012.

<http://www.qrius.nl/onderzoek/recente-onderzoeken-jongeren-en-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen>, Onderzoeksbureau Qrius en omroep BNN, 'Veel overeenkomsten tussen allochtone en autochtone jongeren', 2 december 2011.

http://www.manavzw.be/files/Islam%20in%20de%20multiculturele%20samenleving_%20Opvattingen%20van%20jongeren%20-%202000.pdf Karen Phalet, Lotringen, Claudia van en Entzinger, Han, *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam* (Universiteit Utrecht 2000) 6 maart 2012.

Bijlagen

Eerste interviewschema

Tweede interviewschema

Eerste interviewschema van Susan Ketner

Aangepast versie

Wanneer en waar ben je geboren?

Wanneer ben je naar Nederland gekomen?

School-beroep-vrije tijd

Hoe vind je het hier op school? Hoe gaat het op school? Vind je school belangrijk?

Wat wil je na deze school gaan doen? Wat wil je later graag worden? Waarom?

Wat zijn je hobby's? Heb je ook een baantje? Wat doe je zo al buiten schooltijd? Hoe deel je je tijd in?

Bemoeien je ouders zich met jouw school/werk?

Ouders

Waar zijn je ouders geboren?

Wanneer zijn zij naar Nederland gekomen?

Wat voor werk doen je ouders?

Hoe ga je om met je ouders? Heb je ook wel eens ruzie?

Hoe vind je je ouders vergeleken andere ouders? Is er een verschil tussen Nederlandse en Turkse/Afghaanse/Irakese ouders?

Wat waardeer je aan je ouders? Zijn er ook dingen waar je je aan ergert?

Zijn je ouders een voorbeeld voor jou? Zou je het later ook zo doen?

Zijn er dingen waar je met je ouders niet over praat? Of dingen die ze niet van je weten? Is daar in een verschil tussen je vader en je moeder?

Vriendschap

Wie zijn je vrienden? (meisjes/jongens) Wanneer zie je jouw vrienden?

Wat doe je zo al met je vrienden? Waar praat je over met je vrienden? En waar praat je niet over?

Zijn je vrienden Nederlands, of ..., of iets anders? Maakt dat verschil? En is er verschil tussen vriendschap met jongens en met meisjes?

Wanneer noem je iemand een vriend of vriendin? Wat vind je belangrijk in vriendschap?

Bestaat er zoiets als 'verkeerde vrienden'? Kun je een voorbeeld geven?

Levensbeschouwing/Religie

Wat betekent jouw geloof voor jou? Wanneer ben je er mee bezig?

Wat wil je te weten komen over de islam? Hoe doe je dat?

Heb je wel eens discussies over de islam? Hoe doe je dat?

Wanneer noem je iemand een moslim? Wat is een moslim?

Ga je ook wel om met mensen met een andere godsdienst? Wat vind je van andere godsdiensten?

Hoe is het om moslim te zijn in Nederland?

Merk je wel eens iets van discriminatie? Of van vooroordelen?

Turkse/Afghaanse/Irakese-zijn

Hoe is het om Turkse/Afghaanse/Irakese te zijn in Nederland? Zijn er dingen anders in jouw leven dan bij Nederlandse klasgenootjes?

Hoe vind je het, dat je twee culturen kent? Is dat wel eens moeilijk?

Merk je wel eens iets van discriminatie? Of van vooroordelen?

Ga je wel eens naar Turkije/Afghanistan/Irak? Hoe vind je het daar? Zou je er wel willen wonen?

Hoe zou jij jezelf omschrijven? Als Turkse/Afghaanse/Irakese, of als Nederlander, of ...

Meisje zijn

Wat vind je van je uiterlijk? Ben je er veel mee bezig?

Wat vind je van je karakter? Wat zijn je goede en slechte eigenschappen?

Hoe vind je het dat je een meisje bent? Denk je dat er een verschil is, of zou moeten zijn, tussen jongens en meisjes?

Heb je wel eens een vriendje gehad? Kun je me daar wat meer over vertellen?

Wat vind je belangrijk aan je toekomstige partner?

Praat je met vrienden of vriendinnen over jongens? En over trouwen en zo? En met je ouders?

Wil je nog iets toevoegen?

Tweede interviewschema

Heb je naar aanleiding van het vorige interview nog iets toe te voegen of te vragen?

Heb je het met anderen over je eerste interview gehad? (ouders, vriendinnen, et cetera)

Wat zijn je hobby's?

Gebruik je internet? (waarvoor, wat, waar, wanneer)

Kijk je tv? Waar kijk je naar?

Luister je muziek? (wie? wat?)

Ben je fan van iemand?

Specifieke vragen: verschillen per meisje

Wil je nog iets toevoegen?